

CSOKONAI UTOLSÓ ÚTJA

Ady:

*Kinek bú, bor, nő, gond dúsan adatott
S a mi fájásunk volt az, ami fájt,
Ébresztésünk ne fájjon néked,
Csokonai, híres Vitéz Mihály,
Mindnyájunknak atyánknál atyábbja.*

Nyugat, 1911. február 1.

Két könyv feküdt hosszú éveken át Ady asztalán. A Biblia és Csokonai összes versei. Nem utazott ezek nélkül.

Elrívült szemmel nézett a gyertya lángjába. Meglátszott arcán, gondolatai messzejárnak, vagy ki tudja, tán csak legbelül. Vele szemben, a sarokasztal falmenti padkáján anyja ült, és ünnepi hangon, miként minden este, felolvasott kosztos deákjainak.

*... Amint a gerlice ül magános ágon,
A több madarakkal nincs egy társaságon:
Úgy az én Annám is, mint megunt jószágom,
Nálam nélkül nem kap a páros világon...*

Egy pillanatra elnémult a felolvasó, mert fölemelte tekintetét a könyv lapjairól, és ránézett fiára. Milyen búval bélelt az ő Misije ma este is, milyen sóvány az a kedves arca – no mert kedves az, hiába szántotta fel a himlő, miként az ő arcát is. Barna bőre a gyertya világosságában szinte viaszárgán fénylik. És a szeme sötétén ég ma este is, sötétkék nagy szeme. Pedig méla gyermekből milyen pajzán deákfiú lett. Rónézett az ember: kacagott. Tréfáskedvű fiú pajzán szeme. És ő, az anyja, be nagyon remélte, a szerelem majd mindent eligazít fia életében. Itt van ni, tönkretette. Bár ne látta volna soha azt a csalfa fehérsépet ott a Dunántúlon, azt a jó módban élő komáromi lyányt, aki kellett magát, sokáig biztatta. Juliannának hívták – de hát az ő fia, mint afféle poéta, Lillának nevezte. Csókolódzott, ölelkezett vele. Meg azután ki tudja? Feleségül mégis módos kereskedőemberhez ment. Mihály pedig betegen jött haza a Dunántúlról. Köszvény hasogatja hátát, sóvány, hogy zörög belé a csontja, meg azután egész éjjelen át köhög. Hanem valódi baja mégis csak az, Sára asszony tudja, hogy megtört a lelke. Csalódnia kellett mindenben, azt tapasztalnia, ha kap valami után, arról mindenestől lemarad. Szegényember mó-

dijára fut a szekér után, de amiért szegény, a szekér nem veszi fel.

Nem baj! Itt van ő, az anyja. Amíg egy garasa marad abból, ami atyjaura meg a hitesura ráhagyott, és amíg ereje van, hogy dolgozzék – ő dehogy is hagyja el, inkább mindenével istápolja ezt a beteg gyermekét. Nemcsak szereti, de büszke is rá. Jóeszű volt már kisgyermek korában is. Azóta pedig milyen tanult ember lett. Mennyi könyvet, tudományt szívott fel útközben. Szakasztott, mint az apja. Sok mindent megforgató esze volt annak is. Mert hiába, nem volt az éppen csak borbélymester. Az orvos uraságok szívesen elhívogatták, hogy segédkezzen nekik. Irigykedtek is reá a felcserek.

– Nem fázol, édes fiam? Tegyek még a tűzre? Van ám parázs a kemencében.

A legkisebbik kosztosdeák, Máthé Gergő felugrik.

– Majd én, tekintetes asszony, majd én. Megtördelem azt a nagy ágat, ne fáradjon kegyelmed.

Az asszony bólint. Fia pedig az asztalvégen megszólal:

– Nem kellett vón, melegít engem a mentém is. De bár mán tavasz lenne! Mert hiába írjuk április nyolcadik napját. Borzas tavasz ez még, hideg szelek fújnak.

Szorosabbra fogja mentéjét, elhallgat. Sára asszony pedig folytatja, ahol abbahagyta. A négy deák tekintete újból feszült figyelemmel fordul feléje:

*... Sokszor írtam volna, egyszer sem írhattam,
Bár írtam is, hozzád azt nem bocsáthattam,
Kedves személyedtől mert távul szakadtam...*

Vitéz Mihály pár pillanatra odafigyel anyja szavára. Milyen lágyan mondja az öregasszony a verset, mi-

lyen színesen, a holt betű életet kap hangjától. Szereti a poézist, szereti Gyöngyösit. Pedig hát... Kemény János fejedelem eposza: a Porából megéledett Phoenix... Ezek a versek nem is olyan szépek, mint amilyeneknek az ő édes szülője, meg a jó fiúk tartják. Merevek, sokszor üresek is, nem szökken bennük az érzés, az ember nem melegszik tőlük át. A rímek – milyen kopottak, semmi, de semmi muzsikájuk.

Muzsika! – csillan fel a szeme. Eszébe jut régebbi trillázása, csak úgy játékosan bökte ki:

... Illatja a rozmarinnak,
Méz íze a fűgének
És a rükerc pirossa,
Szájunknak és szemünknek
S orrunknak is mi kellő? ...

Igen, így danolt ő – kóbor napjaiban a Dunántúlon, amikor vágyott, hogy Lillát elfelejtse. Hangosan danolt, miként egykor Anakreon, hogy a hűtlen kedves a távolban is meghallja az ő pajzán kedvét, vidám mulatozását. Hej, az a boriközi csapongás – be hamar elmúlt. Hanem a vers, az megmarad. De ma este anyja asztalánál nem őrla van szó, hanem a néhai komornyik úrról, Gyöngyösiről. Az ő poéta-dicsőségének áldoznak. Pedig eljárt afelelt az idő. Megvénhedt ökelme, csak a múlt emléke szeretteti még az emberekkel. Száztíz év! Sok idő. Nem csak emberéletben, poétaságban is.

De mit! Nem az ő gondja. Fő, hogy az ő házanépe örömét leli benne. Minden külföldi fordított románál jobban kedvelik ezek az öreg Gyöngyösit. Újra meg újra megszólaltatják. Egész nap dolgozó anyja ilyenkor pihen meg. Úgy fekteti kezét a könyvlap alá olvasás közben, mintha imádkoznék.

Hát ő dehogy is zavarja őke. Csak ne fájna úgy a háta. Hasogatja valami, a bordacsontjait szaggatja. Talán ha jobban hátradőlne a gyékényhátú székben, könnyebben esne az ülés.

– Ugy-e fáradt vagy már. édesfiam? – hallotta meg anyja az ő riszálódását. – Hagyjam abba? Lefeküdnél?

Milyen riadtan néznek reá a fiúk. Hogy ő még azt találná mondani: fásztja. A kis Soltrának elvékonyodott a szája, mert lenyeli környörgését, hogy ne vessen még véget örömeiknek. Paál Balázs, az emiens, egy kissé táltos is, szenvedélyes mozdulattal simítja hátra haját, a poéta-világból most ébredt fel. Szeme nyílt tekintettel sötét vissza az ő szemére, néman is azt mondja:

– Ugy-e meghagyja nekünk kegyelmed ezt a maradék félórát? Ugy-e nem veszi el tőlünk?

Bencze Gábris dobol az asztalon, türelmetlensége újja hegyébe bújt. Csak a kis Máthé Gergő, a legfiatalabb, lyányos arcával az néz reá úgy, mint aki érzi, ő milyen nagybeteg. Érzi, hogy a bensejében ő hogy kínlódik, amiért nincs meg néki a külön zugolya. Gergő az egyetlen, aki sejti, ő mennyire szenved, mert még az anyja sem.

– Csak olvassanak, asszonyanyámék. Megvagyok én ezen a gyékényszéken. Be jó is, hogy az ősszel megfonattam. Ez nem böki a hátam. Körülfog, mint ha fekünnék. Folytassa csak, édes.

Ha tudná az anyja, mennyire terhére van, hogy nincsen egyedül. A hangos szó így estenkint különösen zavarja. Csend! Magánosság!

Lehajtja fejét. Megszólal benne régebbi szomorúsága:

... Áldott magánosság, jövel! ragadj el
Álmodba most is engemet;
Ha mások elhagynának is, ne hagyj el,
Ringasd öledbe lelkeket ...

Magánosság, amikor magával társalog az ember. Önmagával és a természettel, ami körülveszi. A természet is nyugalom, magánosság, csend. A természetben is magunkkal találkozunk. Erre Rousseau tanította, a genevai órásfű, aki haragudott az emberek hitvány törvényeire, de lecsendesült és boldogsággal telt el, amikor egymagában járt az alpesi réteken. A természet törvényeiben az a nagy ember gyermeki szívvel megnyugodott. Miként ő.

Csak legalább néha volna egyedül, nem bánná már, nem bánná emigy szegényesen, az ősi nádfedél alatt, kis kertjének bokrai és lugasai között. De az otthona sem otthon már, amióta nem maradt meg több a portájukból, mint ez az egy szoba.

Eh mit! Ihatna! A torka, a benseje kiszáradt, amióta itt ül és vergődik. Aszúbert inná a Hegyaljáról. A piaci ivóban is mérik. Nem sokat, csak egy-két pohárral. Menten jól érezni magát. De nem ihat ám, eltöltötte a doktor. És azóta dehogy is engedné meg anyja. Hátha most nem ellenezné. Megértené a jólélek, ő milyen felzaklatott, milyen barázdás. Ránéz az anyjára, az tüstént megéri magán az ő pillantását. Találkozik a szemük. Sára asszony megkérdezi:

– Mondanál valamit, fiam?

– Mondanék, anyám. Szeretném, ha egy kis bort hozatna. Éppen csak kóstolót.

Zsebébe nyúl, egy forintot kotor elő.

– Itt van reá a pénz.

De Sára asszony fejét rázza. Ha Mihály egészségéről van szó, akkor ő kérlelhetetlen. Itt van ni. Tudta. Mihály hátra veti magát ültében, morog... A doktorok! Szentgyörgyi, aki városbéli, meg Sándorffy, aki Váradrul látogat át. Való igaz, hogy eszesek, meg azután állítják ők maguk, hogy néki barátai. Szentgyörgyit ő is jól tűri. De azért mégis ostobák ezek mind a ketten. Mert lehetetlenséget kívánnak. Ő ne igyék, ne pipázzék! Pedig hát a pipázás a másik földi jó, amivel az ember telerelgesse gondolatait. Nos, ami a pipát illeti, arra mégis csak rágyújt hébehóba. Amikor nem köhögi ki a lelkét tőle... Előveszi a kóstóköt, megtömködi pipáját. Hiába néz reá szemrehányón az anyja. Ezt nem akadályozhatja meg. Most már csak gyorsabban múlik az idő. Parazsat vesz a tűzből. Rágyújt.

Tűz. Az ő vére is tüzel. Forróság, mégis borzong tőle. Erről jut eszébe: akkor is így borzongott, mintha a

hideg rázná, mikor a kánikulában kigyulladt Debrecen.

Akkor, akkor. Amikor az ő szülőháza is felerészben leégett. Azóta nincsen meg a kerti szobája, ahol ő magányosan tanyázott könyveivel, emlékeivel. Oda elbujhatott az emberek elől, Debrecen képmutatós és kevély világa, a pedánsok és sarlatánok rágalmozása és gyűlölködése elől.

Debrecen... lüktető vérű „királyi” város. Béctől Pesten át Bukarestig csak úgy sűrögnek az ágensei, az üzletet kínáló-bogozó vásárosai.

De utcáin mégiscsak nádfedelű paraszti házikók sorakoznak, „Tábori sátrak”, mondta nemrégiben egy idegen. És híres-neves Kazinczy, aki egy ideig itt élt, mit is mondott róla? „Egy bizonyos pompázás, túrhetetlenség és magával etelés lelke lebeg a városban”. Hátramaradottság – dölyffel, Mihály így mondja. Legnagyobb kinövése pedig a kollégium, véli ő, mert az klastromi szigor-kaszárnya pedantériával. A szája keserűséggel telik meg még a gondolatára is. De sok megalázást kellett neki ott túrnie. Nem ment simán a dolog. Nem biz'a. A teológiával gyűlt meg leginkább a baja. Kérte is annak tanárát, mentse fel alóla, mert az „homályos, tüskés és szövevényes tudomány”. Akkor vesztette el a kollégium pártfogolását. Az özvegy anyját sajnálták, hogy az költi reá a pénzt. Egyedül csak a poézis preceptorától nyert ő elismerést. Nos igen, belátja, ő csak azt tanulta, amit szeretett. Mindenféle könyvet bújt, de ami nem érdekelte, az nem kellett.

Itt a házukban az ő egykori szobája, az volt az ő elkerített világa. Az övé. Az ermonvillei Rousseau metszett képe a falon. De a tűzvész pusztítása egy szobába zárta őket; most egyik sarokban anyja lakik, másikon ő. Van ugyan még egy szobájuk, de azt át kellett adni bérlakónak, mert anyja öröksége erősen megcsappant. Kosztosokra is csak azóta főz, amióta minden garasát be kell osztania.

Igy perzselődtek el a tűzben maradék javaik mellett az ő életének értékei is. Barnabás-napot ülték, most két esztendeje, aratás előtt két héttel. A vakító napsütésben látni nem lehetett a lángot, úgy mart az a nádfedelű házakba. Csak a fekete füst meg az izzó zsarátnok szállt fel nyomában, csóvákban. Délutánra fordult, nagyhirtelen még szél is támadt. Víz alig akadt a kutakban. Két óra alatt elhamvadt kétezer ház, a kollégium, az ősi épület, a nagytemplom is az ótoronnyal és mennyi könyv, mennyi írás – remekművek. Majd erre hajtott a szél a lángot. Végigszaladt a kerítésen, a lugason fennen lobogott és rávetette magát a nádfedélre.

... nem te valál, ki a
Szikrából eredett lángokat egy szegény
Özvegynek fedeléről
Szórad vad hahoták között? ...
Látám a lakosok jajjait a setét
Füstnek gomolyagin mennybe tolongani ...

Csoda, hogy még ennyit is meg tudtak menteni. Hogy ma nem a puszta földön hálnak.

Azóta, hej, azóta. Az édesanyja csak tipeg ebben az egyszobában, itt süt-főz. Alig mer megmoccanni. Hallja, egyre hallja őt – munka közben, írás közben, eltöprengése közben. Régente, amikor dolgozott, azt se tudta él-e vagy hal, hevület járta át, a vers ritmusára lélegzett a tüdeje, azt verte a szíve, onnan futott alá pennájára. Mostanság könyvei, jegyzései, plánjai ebben az egy szobában mindenfelé szóródnak; ő maga is szanaszéjjel. A versírás pedig – az elapadt. Őbenne apadt el a forrás, a líra. Nem tudja: beteg-é, öreg-é – harmincegy évével?

Még asszonyra sem gondol mostanában. Pedig be nagyon zavarta őt régente, ha nem volt, akit szeressen. Ha kapkodnia kellett lyány után. Most még csak nem is kapkod. Az utolsó, aki kifordult életéből, Veszprémi Julis, Földiné. Az ő hön szeretett rokona és barátja, Földi János hadházi orvos felesége. Aki özvegy lett. No, az épp megmaradt – mint a rossz lelkiismeret. Pedig hát valamikor műzsája volt ...

Béjövet azonban'

Rózi sátoromba ...

... Én vagyok az, aki Rózsinnak isteni
Nevét minden fába szoktam itt metszeni ...

Igaz, addig volt ez, amíg Rózi maga is úgy virágzott, mint egy májusi fa. De elmatrónásodott és akkor Doris lett. Csúfondáros verset is kapott.

Eh! Földiné! ... Nem jó rágondolnia. Őli őt az emlék – Földi miatt.

Arca komor, merthogy mindez eszébe jutott.

És ha már a merő őszinteségnél tart: ma biz' leginkább csak a magánosság hiánya öli.

Észre sem veszi, úgy könyököl rá az asztalra, mint-ha rácsapott volna. Mintha hessegetné őket, akik itt ülnek. Eredjetek már, fussatok. De nem szól egy szót sem, csak elfogja a köhögés. Köhög, mert nem szólhat. Mindenből, amit gondol, egy szót sem árulhat el.

– Tedd le már azt a pipát, édes fiam – szól rá kérlelően anyja. – Tudod, hogy Szentgyörgyi uram hányszor eltanácsolta, a lelkedre kötötte. Hozok helyébe mézet, ákácmezet, Misikém, azt kanalazzad. Attól nem köhögysz fiam.

Mihály arca elmosolyodik.

– Azt nem enném, anyám, dehogy enném. Irtózom. Megint csak amondó vagyok, bor kéne nekem. Kévs bor. Lássá bé.

– Ne tréfálj, édes gyermekem. Tudod jól, ártalmadra van. Sándorffy uram is megmondta, mikor utoljára ittjárt Váradrul.

Sára asszony nem mondja a többi, amit a birtorvos még mondott, olyan keserves az. Nyel egyet – mielőtt folytatná felolvasását – talán az értelmét, talán a könnyeit nyeli le.

... mértékeljed azért keserűségedet,
Rendetlen bánattal ne epeszd szívedet ...

No, ez a versezet. Ma különösen türelmetlen tőle, borzong valami végig Vitéz Mihály hátán. Mennyi rá-érő ideje volt Gyöngyösi uramnak az ő komótos stallumaiban. Neki pedig, neki se stalluma, se ideje. Az ő Árpád-eposza is, amit még meg szeretne írni, féltő, hogy körmére ég. Nem lesz ideje, nem lesz ereje, mert beteg ő, nagybeteg. Miként az apja, az öccse, elmegy ő is korán. És az is, amit eddig írt, amiket befejezett, az ő trillázó vagy melázó, boldog és elbűsült szerelmes dalai, ott hevernek mind a könyvnyomtató műhelyekben: Bécsben, Kassán, Pesten, Váradon. A Lilla-kötet sem jelenhetett meg eddig, az ő forrósággal megírt könyve; elsőbb és nagyobb zengésű az Himfyénél, de annak volt annyi java, hogy a tipográfust kifizesse, annak a nemesúrfinak Zalából, a császári testőrnök. És a cenzura sem piszkálta úgy meg. Ezért léphetett eléje. Három éve, hogy Himfy könyvét szerte olvassák az országban. Az ő szerelmes könyve pedig már négy esztendeje fekszik téli dermedtségben a tipográfusnál. És nemcsak a Lilla hever, hanem az *Ódák*, az *Elégiák*, az *Anakreoni dalok* és az elegyesek is mind, egész művéből éppen csak a Dorottya lát talán még a tavasszal napvilágot, a vígeposz, a vaskos tréfájú farsangi könyv, boroskedvű férfiak asztalára. De az csak egy kis rész az egészből és azon ő túlnan is ért. A többi pedig, a többi, jaj, az kallódik a nagy interesszre dolgozó tipográf műhelyekben, ahelyett, hogy már meghozta volna neki a hírt, a glóriát, az országos reputációt. *Télben is zöld koszorút.*

Megint elfogja a köhögés. Valósággal rázza. Félbeszakad a felolvasás, az anyja fölkel, most már kélhetetlen: hozza a mézes csuprot, nyújtáná neki a kanalat, amikor erős kopogtatás rezzenti őket fel. Későre jár. Ki lehet? Gergő deák ugrik, ajtót nyit a be-kérdőkedőnek

– Alázatos szolgálja Vitézné, Diószegi Sára tekintetes asszonyomnak –, hangzik a küszöbről egy férfihang. – Adjon Isten jóestét Vitéz uramnak és ifjú barátainak!

– Fogadj Isten! – nyújtja jobbját ültéből felállva Vitéz Mihály. Arca barátságossá derült abban a pillanatban, hogy felismerte, ki a vendég. Kovács Emil, a vén togátus, a tekintetes Lónyay-csemeték házitánítója, ki Kardszagról származott ide, a kollégium árnyékába. Kovács Emil igazán nem riasztja meg emberkerülő elvonultságában sem. Szegény ördög ölke is, garasokért szolgál úri háznál, pedig épp elég tudomány ül kemény lkun koponyájában.

– Örvendünk a szerencsének, preceptor uram! Mi járatban ily későn kegyelmed?

A kistermetű, szélesvállú, zömök férfi lerázza kaputjáról az esőcseppeket.

– Mi járatban, Vitéz uram? Örvendek a szerencsének, hogy ilyen postával siethettem kegyelmedhez! – harsogja vidáman a vendég, miközben elfoglalja az asztalnál a felkínált ülőhelyet. – Mert úgy gondolom, kegyelmed is jósorsnak véli, amire most invitálják az urak.

– Halljuk a hírt, Kovács uram, – néz reá figyelemmel a házigazda. – Tehát hogyan is szól?

– Igen, úgy szól, Vitéz uram, hogy Frimont generál úr ma este érkezett haza Váradra. Menten beállított hozzánk fontos hírekkel. Az történt ugyanis, hogy Váradon tegnap elhalálozo Ahédei Lajos kamarás úr házastársa, Kohányi Kacsáncsi Terézia nemes asszonyosság. A generál úr holnap hajnalban indul vissza hintáján, és őméltósága, a gyászos férj megkérte őt, hogy kegyelmedet, Vitéz uram, vigye magával Váradra. A megbízatás az volna, hogy Vitéz uram, mint poéta, a maga személlében mondana az eltemetetés-kor búcsúztató verseket. Úgy vélem, ez az invitáció az országos fényű temetésre Vitéz uram nagy megbecsülésére mutat, és híre-neve emelésére messzeföldön szolgál. Kérdezem tehát, mit válaszol kegyelmed a generál úrnak?

– Mit válaszolok? – szakadt fel a szó Vitéz Mihályból. – Hogy mit is válaszolok én? . . .

De nem mond ennél többet, csak előveszi zsebéből keszkenőjét és megtörli véle arcát, homlokát. Mert úgy ellepte a gyöngyöző verejték, mintha csak fullasztó nyár volna. Azután lenéz a földre és csizmája sarkával megnyomkodja a döngölt földet. Majdhogy feltúrja, mintha lyukat akarna ott fúrni. Ugyan, ugyan. Egérlyukat?

– Nem mondom, az invitáció megtisztel és nagy feladatra szólít . . .

Megint csak elakad szava, mert annyi minden toltult agyába. Öröm és félelem, kétség és remény. Remény a nagy jutalomra, a Lilla-t felkaroló segítségre, hiszen a Lilla éppenséggel a váradi tipográfusnál várakozik, hogy munkába vegyék. Itt a zsebében ugyan a száz forint, amit két napja kapott Erdődy grófné nagyaszonnytól, kegyes jötevőjétől Varasdról, heverő művei elősegítésére, csak hogy ez az összeg nem elég még az egy Lilla-ra sem, olyan nagy kontót kanyarítanak tipográf-munkájukért a könyvnyomtatók ebben a poézist és a nemzeti tudományokat nem kedvelő országban. De ha Rhédei méltóságos illő honoráriummal toldja meg Erdődy száz rénsz forintját a megbízatás fejében – akkor . . . Sőt talán még azt is remélheti ilyen kitüntetés után, hogy a kamarás úr elfogadja az ő poéta-ajánlását, és magára vállalja az egész váradi tipográf-kontót . . . Nagy, nagy dolog volna új mecénást lelnie, hiszen a két-három eddigi pártfogó mindenképp elégtelen. Elégtelen csak arra is, hogy megjelentesse kész könyveit. Mert neki betevő falatra nem kell a kegyúri pénz. A betevő falatot megosztja véle anyja. Ó igen, ezt az alkalmat most fel kell használnia! De hogyan induljon ő hajnalban Váradra, amikor minden tagja beteg, és minden mocanása fáj. Az a sokórás rázás a fogaton, a hideg szélben, hiszen a fűtött szobában is borzong. És mindez mégcsak nem is a legfőbb baj, hanem az, hogy késületlen. Erre a nagy alkalomra nagy versek kellenek. El kell merülnie a témában. Sugallat nélkül pedig nem lehet.

A beállott csendben Sára asszony szólal meg leg hamarabb. Az ő anyai szíve tisztában van a válasz-

szal. Neki nem fontos sem a hír, sem a pénz, sem a vers, aminek oly nagy az ára. Neki egy fontos csak: a fia egészsége.

– Preceptor uram – mondja meleg hangján, ha öregasszonyos is az, de még csengése van – köszönjük hírmondását, az invitáció felette megtisztelő. Hanem az én Mihály fiam most gyengélkedik, köhög és bizony köszvény is gyötri tagjait. Hideg tavasz ez már északról fú a szél, havaseső esik. Így menjen el a fiam temetésre, Váradra? Így mondjon búcsúztatót a szabad ég alatt, órákig eltartó nagyúrszertartáson? Ő, a beteg ember, temessen? Mán én csak megköszönném az ő helyén a nagy gráciát. De az nem lehet, hogy ő útra keljen.

Hanem Vitéz Mihály nagyhirtelen talpraáll. Szemrehányón néz anyjára: mire való őfelette tútorkodnia, felnőtt ember dolgába beavatkoznia, még ha szertartásból történik is.

Most már szenvedélyes a hangja, úgy válaszol. Anyja ellenkezése döntötte el benne elhatározását.

– Az izenetet átvettem, Kovács uram – szögezi le türelmetlenül, mint aki be akarja hozni késedelmét –, köszönöm kelmed fáradságát. Váradra feltétlenül elmegyek Rhédei öméltósága hívására. Csak nem éppen holnap hajnalban, Frimont generál úrral, hanem egy nappal később. Nekem a búcsúztatóra készül-nöm kell. Nagy gyászponpához illő halotti verseket nem ráz ki az ember készen a tarsolyából. Ha nem várnának a halott nagyasszonyhoz méltó siratóverset ezen a gyászünnepen, gondolom, nem engem hívtak volna el a kamarás úr öméltósága Debrecenből Váradra, az udvarába, hanem elégséges lett volna kegyeletének bármelkik íródeákja alkalmi verselése is. De öméltósága hívása arra vall, hogy poétát kíván az elbúcsúztatásra.

– Így van, Vitéz uram! – néz reá elégedetten a togátus. Áthajlik hozzá ültében és kezét egy pillanatra szeretettel nyugtatja vállán. – Én hallottam ma este, miként vélekednek az uraságok Vitéz uram talentomáról; ez a vélekedés igen kiemeli kegyelmedet a közsorbul. Ezért is mondom, jól teszi, Vitéz uram, ha elmegyen a hívásra Váradra. Nem kétséges: emeli vele hírnevét és nem lehet másképpen, minthogy Rhédei öméltósága bőkezű léssen ez alkalommal, de ezentúl is, mint pátrónusa. Mindenből azt kell következtetnem: így léssen.

Vitéz Mihály arcán öröm csillan fel. Önkéntelenül elmosolyodik. Egyetlen szava tör fel a mélyből:

– *Lilla!*

– Pál Balázs izgatottan vág közbe, ő az új generáció szava:

– Vitéz uram! A *Lilla!* A *Lilla*-kötet! Megéled porraibul, eljön végre hozzánk, el! És az egész országba! A *Lilla!* Hála az egeknek!

Mihály arcán még mindig csillog az öröm, ő is mondana olyat, amibe reménykedik, de hamarosan észbe jut sok-sok várakozása és csalódása a múltban. Alig hallhatóan csak annyit mond:

– Lehet, barátaim, lehet. Minden lehetséges, ha nagyúr akarja. Mi, bárhogya akarunk is, nem elég.

Anyja felé fordul, aki elnémultan ül a kemencepadkán, az arcán gond és szomorúság, már feladta az ellenkezést, nem meri meggátolni fia terveit.

– Ne búsuljon, édes asszonyom, vigyázok magamra kegyelmed kedviért. Hamar megjáróm az utat és... ha a sors is úgy akarja: hozok magammal pénzt, örömet, szerencsét!

Anyja halkán feleli:

– Nékem jóegészséget hozzá, édes fiam!

De Vitéz Mihály ma este már nem hajlandó csüggedésre. Gondolatban elindult útjára, mert az dicsőséget hoz neki. Meggondolások, aggodalmak e percben már nem érdeklik.

Kovács Emil, mint aki dolgát jól végezte, elégedett arccal kél fel és leszögezi:

– Tehát Vitéz uram elfogadja a prozozíciót, csak nem holnap indul hajnalban Váradra a generál úrral, hanem holnapután, saját erejéből.

– Saját erőmből, azaz Erdődyné öméltósága száz forintjából, amely még teljes épségben itt rejtőzik zsebemben.

– Így is jó lesz, mert majd megtérül! – dörzsöli össze két kezét indulóban a hírtozó vendég.

II.

Elcsendesedett a ház. Sára asszony lefeküdt, úgy pihen ágyán, mintha aludna. Hiába, nem jön álom ma az ő szemére.

Mihály pedig kinyitotta anyja nagy ruhásszekrényét – már hónapok óta üresen állott az, hogy ő oda bévehesse magát, mint a kiskamrába – és a benn álló asztalkán meggyújtotta a gyertyát. Így anyját nem zavarja álmában a gyertyafény. Az asztalka mögé helyezett nádfonatú karosszékbe leült és felkőnyökölt az asztalra. Maga elé, az üres papírlapra mered. Meg kell írnia a búcsúztatót. A kálvinista hit szerint és egyben a maga érzéséből fakadt halotti verseket. Kinek írja az elsiratást? Kálvinista nagyúr-férjnek, méltóságos kamarásoknak, főpapoknak, úri vendégségnek. Az ő hitüknek kell szolgáljon ez a rendelésre írott búcsúztató, ezért is csillogjon benne a lélek halhatatlanságáról táplált bizodalom. De szólaljon meg benne ő, Vitéz Mihály is – ő maga is hadd búcsúzzék el e siratásban az élettől, hiszen minden porcikája érzi, hogy közeledik a halálhoz. És ahol ő maga szólal meg legbensejéből felfakadt szavakban, ott nem elég, ha bizodalom csendül fel, ott a kétely is kell hogy fuvolázzon, az ő Rousseautól tanult, no és a természet valóságában gyökerező kételye, az a természethit, amelyre nagy gondolkodók tanították, mialatt olvasta őket. Ő utóbbi években Kantot is forgatja. A königsbergai filozófus professzor könyvét a tiszta ész bírálatáról. Híre jött, a nagy tudós ezidén télen halt meg nyolcvanesztendőskorában. Testi valójában igen kistermetű volt. De a világ minden tájkáról sereglettek hozzá emberek, hogy tanuljanak nagy bölcsességétől. Bizony, a tiszta ész bírálata sok mindenre másként tanítja az embert, mint a teológia. Egészen másként.

Neki Kant Immanuel eszméi is eszébe járnak szüntelenül, mint ahogy minden kor filozófusa nyomot hagyott benne. Lehet-e mindezt egyeztetnie, lehet-e tanítania anélkül, hogy a teológia tételeit sértené, lehet-e az ész érveit akként elsorolnia, hogy a búcsúztató mégis szárnyaljon, és a francia alexandrinusok zenéjében még az ő poéta-szíve is benne verjen. Lehet-e; Lehet-e?

Ős Bihar földjén, a méltóságos aranykulcsos hűbérúr palotaudvarán, főpapok és országbárok koszorújában mégiscsak hirdetni kell a vallás tételei szerint való hitet. El kell vinnie a halállal szemben a vigaszt a gyászolóknak, akként, miként azt elvárják, mégis a természet bölcs törvényeiben való megnyugvást is adja meg oly módon, ahogy azt ő maga vallja.

A penna csak hever a papírlap mellett. Agya kerekkel lassan fordulnak, hevülete is cserben hagyja. Inkább száraz láz égeti testét, semmint gerjedés emelné érzéseit. Mi kellene a régi buzgáshoz? Nő? Lilla? Vagy új Lilla? Talán a megifjodott Rozália? Eh mit, bor is elegendő volna, hogy könnyűség szállna fel benne, és ne kelljen súlyos léptekkel mindig a földön járnia. Bor! Mert ő bévül kihamvadt. Bor nélkül már nincsen mámore. De anyja egész házában nem talál egy gyűszűnyi boritalt, neki pedig most nincs arra ereje, hogy elmenjen a korcsmába. Fázik. Hideglelősen fázik. Nem is az északi szélről, nem is az ólmos esőtől, de az emberektől a korcsmában. Azokhoz semmi módon sincs már türelme.

Hever a penna, egy sort sem vet papírra. Pedig hajnalodik. De neki mégis nyeresége, hogy amit írni akar, tisztán áll már előtte. Bölcselkedő verset kell írnia, abba beléje rejt sok mindent a halálról való gondolataiból. Az eszmélet elmúlik, de az anyag a körforgás törvénye szerint örök, és – hiába! – csillog a reménység, hogy valami a kifejezhetetlenből megmarad. Ki fiakban és lányokban marad meg, ki a túlélők szeretetében, ki a műveiben. Rousseau, például, örökkön él majd a földön. Olyan hatalmasnak tartja ő mindazt, amit az a világitó elme megalkotott.

És ő, Csokonyáról elszármazott Csokonai Vitéz Mihály, jeles mesteremberek fia és unokája, nemeslelű lecsúszott kisember, ki most árván itt gunnyaszt ebben a sárkunyhóban, nádfedél a feje felett – valójában pedig nevetni való figura, ahogy bemenekült a nagy ruhakaszli öblébe, mert az összefogja eszméléseit – bizonyos benne, hogy ő ugyancsak tovább él majd. Megmarad a *Lillában* meg az *Odákban*... És ha a közeli napok egyikén el kell siratnia az idegen halottat, abban az elsiratóban szintén megmarad. Mert ő maga lesz benne a gyászében, úgy írja meg, hogy ott elsiratja önmagát is, aki rákészül, hogy maholnap kilép földi valójából. Sajat halhatatlanságába vetett hite zsolozsmázik majd verse zengésében, ez a hit szólaltatja meg a vigasz és vigasztalódás szavait ajkán. Ekképpen lép majd teljes őszinteségben a gyülekezet elé.

A földi élettől azonban még egyet vár. A *Lilla* kiáltását a megkeresett aranyokkal. Hadd érje őt el még életében hírnév, a neki végre megadott elis-

merés. Ne csak a császári testőrnek... Érezze még ő is – ebben a sárkunyhójában – eleven homlokán az örökzöld koszorút.

Reggeledett, amikor elaludt. De nem volt az pihentető, mély alvás. Csak forgolódott fekhelyén és álmokképek gyötörték. Látta álmában Kovács Emil urat, amint furcsa vásári kókler-gúnyában, pojácasüveggel belép hozzájuk és elhívja valamiféle korcsmai mulatságra. Látta a korcsmakertet, ahol duzzadó izmú legények verekedtek és egyszerre ő is közük sodródott, de vesztére, mert elpüfölték. Ott hevert a porondon. Nem tudott feltápáskodni. Nyöszörgött, mire Sára asszony felijedten kérdezte:

– Mi bajod, édes fiam?

Ő hallotta anyja szavát, de nem tudott reá felelni, megkötötte még az álom. És egyszerre csak látja, ahogy elébe lép Kohányi Kacsánda Terézia asszony, az elhunyt, aki az ő álmában életre kelt, akit soha életében meg nem pillantott, de most irtózatos kövérnek és nagytestűnek látott. Fehér ingben állott előtte és aranykulcs fityegett aranymadzagon derekáról (ahun ni, ott a kamarási kulcs), zsírtól dagadt kövér karján és ujjain rengeteg aranyperce és gyűrű. A puffadt arcú asszonyság sima szájjal mosolygott, odalépett hozzá és kezénél megfogta. Úgy látszott, vinná, vonszolná magával, de ő csak rázkódott az iszonyattól, valamit hangosan kiáltott – és azután felült ágyában.

Nem tudta hol van, és mi történt vele, de egyszerre ráeszmélt, édesanyja hajlik föléje és simogatja homlokát:

– Misikém, Misikém! Ébredj már fel, rosszat álmodhattál, kiáltottál hangosan!

– Igen, anyám, rosszat álmodtam.

– Megállj, Misikém, borogatást teszek a fejedre és a szivedre, de előbb megigazítom párnádat.

– Jó lesz, édesanyám, az jó leszen – mormolja félig még öntudatlanul. – Milyen jól esik, hogy kegyelmed fogja a kezem.

És mert olyan jól esett, hogy anyja fogja a kezét és ő takarja le vizes ruhával szívét és homlokát, a beteg ember újból elaludt, és most már nem álmodott semmit sem. Vagy csak éppen nem olyat, ami úgy felzaklatta volna.

Jó későre járt az idő, amikor felébredt, mégis anyyira bágyadt volt és tagjai annyira törődöttek, hogy egy darabig még lehunyt szemmel feküdt ágyában. A szobában suttogás hallatszott.

– A csizmája, az jó – értette meg édesanyja szavát – de lábzsák bizony kellene neki az útra, aztán báránybőrbéléses ködmön is. Vagy más efféle, ami a hátát-mellyét melegítené. Prémes süvege sincs. El kellene kérni mindezt az alkalmatosságot Nagy Gábor prókátor uramtól, aki most a télen is kölcsönadta neki, amikor útrament.

– Tekintetes asszony – ismerte fel Gergő deák hangját –, én szaladok a prókátor úrhoz abban a minutumban, hogy Vitéz uram megengedi, de az ő engedelmével nem merem. Tetszik ismerni, milyen hirtelenharagú, ha más dirigál az ő dolgában.

– Ismerem, ismerem! – sóhajtott fel anyja. – Nem is adtam én megbízást. Csak éppen töprengök, mi módon tudna felkészülni az éjjel-nappali útra, hogy ne tegye magát egészen tönkre. A feketezsínóros mentéje vékony posztóból készült, azt ládában kéne magával vinnie, hogy a halottasházba illő módon léphessen. De az útra csak kellene meleg gúnya, még ha szekfűszín volna is.

– No, édesanyám – szakította meg a suttogást Mihály – legyen a kistaférozásban kegyelmednek igaza. Gergő fiam, ha már itt lábatlankodol ilyen korán, eredj és igazíts el mindent. Kérjed el nevemben a prókátor úrtól, amiket anyám sorol, azután pedig szaladj a piactérre, a postára. Üzenem a postamester úrnak: forsponttal indulnék holnap hajnalban Váradra, fedeles csézával vagy ernyős szekérrel. Az ülésnek, mondd meg, jónak kén' lennie, betegnek valónak. A lóváltásban ne legyen hiba, egyfolytában, gyorsan mehessünk, mert sürgős az utam. A parasztgazdának, ki a forspontszolgálatot teljesíti, megfizetem fáradtságát. Nem vagyok én nagyúr, hogy adós maradjak. A postamester úr csak azt üzenje meg, mennyi a forspont ára két személynek.

– Megértettem, Vitéz uram – felelte Gergő, mint ha maga is lázban égne, leakasztotta deák sapkáját a fogasról. Már is szaladva indult.

– Úgy szedd a lábad, édesfiam – szolt utána Mihály –, hogy inpatenciával várlok vissza. Össze kell szednünk mindenféle írást, jegyzetet. Hosszú poémát írok a búcsúztatóra, sok konkrétumot mondok el, alá kell támasszam emlékezetemet. Egész nap keresgélhetünk ebben a putriban. Ez is kell, az is kell. Ebadta, be nagy rendetlenségben élek én itt! Ha munkába kezdek, akkor érzem csak igazán nyomorúságot.

Gergő deák elrohant, Sára asszony pedig közeledett az ágyhoz; tálcán vitt fiának tejet, szalonnát, kenyeret. Mihály ránézett a zöldmázás csuporra: hej, hej, gondolta kedvetlenül, miért is nem lehet ebben egy kis égett bor, mint régente, de nem árulta el gondolatát, úgyis – érezte – tegnap este óta éppen már eléggé bánthatta kifakadásával azt a jóasszony anyját.

– Üljön le mán ágyam szélére, édesanyám. Attul jobban ízlik a früstök. Ugysem pihen meg soha egy percre sem egész napon át. Csak tesz-vesz örökkön, dolgozik.

Sára asszony borongós arca egyszeribe földerült. Leült fia lábánál az ágy végében, a derékalj szélére. Ez a két-három melegebb szó abból a keserű szájából letörölte arcáról a barázdákat. Ő, pedig mindig is kelletne tudnia – derengett föl benne –, hogy ez az egyetlen megmaradt gyermeke mélyen viseli őt a szívében. Éreznie kellene, hogy az összekülönbözéseket közöttük csak ez a szűkös lakószoba okozza, ez a túl kis terület és a sokféle korlát a felnőtt férfiú szabadságszomjának. De a differenciákon felül ők ketten mégiscsak egyek, aminthogy teljesen hasonlatosak is vonásokra arcban. A fiú az ő mása, csak éppen a gyermeke magasabbra nőtt fel. Poétává. Ez

nyom reá bélyeget, hogy különb az mindenkinél. Csak éppen Mihály nem tud gyöngédnek mutatkozni véle. Sohasem kényezteti őt szavával, mintha csak szegyel-lené érzését.

Lelkem fiam – mondja hangtalanul. Jobban ízlik a früstök fiának, ha ő itt ül mellette... ezt mondta neki az imént. Istenem, Istenem és holnap megint elindul valamerre, veszedelmes útra, neki bizony nagyon veszedelmesre.

– Mikor jössz vissza, Misikém? Nem is tudod még, mikor lesz a temetés.

– Nem tudom, anyám, de dolgom végeztével azonnal jövök haza. Meglássam, azontúl jobb lesz a kedvem is.

– Lássam, édes fiam, lássam! – kelt fel ültéből Sára asszony. A napi teendő már hajtotta. – Megyek, előszedem útiruházatodat, hátha elkel egy kis varrogatás, peccsétisztítás rajta.

Örült, hogy elmerülhet gondolataiban. Jó volna, bizony, ha már írásba kezdhetne. De hol van ő még attól, mennyit kell addig még tépelődni. Felnézett vánkósóról a genevai Rousseau aranykeretes képére. Akkor halt meg, amikor ő még kisgyermek volt, tizenegyével a francia forradalom előtt. De mennyire forradalom volt már a genevaiban is! Kigúnyolta a gazdagok romlott uraskodását, ellenszegült kora szokásainak és ítéleteinek, más kapcsolatokra építette fel az emberek jövő életét és fantáziája kivonta őt a fanatikusok uralmá alól. Milyen egykedvű volt Rousseau a vallással szemben... Nagymerészségű és messzire látó gondolkodó, az már bizonyos. Sok mindent mert kimondani. Sok mindenért küzdött. Még Kantot is lenyűgözte írásával. Beszélte neki egy Königsberggát megjárt vendeák, hogy a tudós – aki pedig minden nap hosszú sétautat tett meg a környék kertjei között – négy napon át nem lépte át szobája küszöbét, amire nem volt példa, mert belékezdett Rousseau *Emile* című könyvébe. Nem hagyta el szobáját, amíg végig nem olvasta. Az újat! Az újért vívott küzdelmet! A nevelés forradalmát.

És ő? Egyáltalán mit merészelhet ő? A debreceni nádfedél alatt szűkös kenyéren tengődő, mindenből, mindenhonnan kiszorított, kifelejtett magyar poeta. Mit számít az ő szava? ... ki e honi nagyurak könyöradományaitól függ. Lenni vagy nem lenni... Megszólalni, hogy majd elnyomják... Váradon is csak a nagyurak szájíze szerint beszélhet. Minden felekezet főpapjai gyűlnek ott most egybe, a Rhédei-ravatal körül, nagy- és kisnemesek, aranykulcsosak és cifragögösök. Dehogyan szólalhat ő ott meg Rousseau tanítványa módjára: Ő, Vitéz Mihály, ezen a gyászünnepegen csak megízott udvari poeta. Neki nincs választása, neki ott a nagyurak tetszését kell kivívnia. Úgy, mint eddigelé is... Be nagyon ráfizetett, ha néhány napján lázadt. Mint egykor a kollégiumban, egy professor-ellenes gúnyversében. Talán tán az az egy gúnydala sodorta bajba egész életére.

Nem, nem úgy van. Azóta is nem egyszer lázadt, és minden alkalommal kemény leckét kapott. Kitérdelpeltette az élet. Már régesrég nem könnyelmű, de

neki régmúlt merészségeért bizony még ma is bűnhődnie kell. Vívódnia, küzdenie. Ha nem másért, a pusztá könyvnyomtató számláért.

Most pedig nyomban fel kell kelnie és írásba kezdenie. Papírra kell vesse a koncepciót, ideáit egy-más után, summáznia, amit mondani akar.

Nem megy... erőltlenül dől vissza vánkosára. Erre ma képtelen még. Majd az úton, ott gondolkodik. Máskor is beszélt ő már sok ember előtt, akkor sem volt könnyű feladata, de még mindig is megoldotta. Miért megy ez ma ily nehezen? Csak azért, mert beteg?

Komor pillantást vet a genevaira. Az néz le reá gallérja prémei közül, fürtös feje oldalvást hajlik, onnan felülről mosolyog felé.

– Nem addig a'! – suttogja Mihály hangtalanul.
– A kend territóriumá mégis csak más volt, mint az én szegény honi földem! Itt szántson az ember – a kend ekéjével?

Béfordul a fal felé, legjobb, ha alszik tovább.

III.

Ólomeső zuhogott, amikor másnap hajnalban felkapaszkodott a piactér sarkán, a váradi fogadó, a Fejér Bárány előtt a forspontszolgálatra kirendelt ernyős parasztszékérre. Gergő deák a kis útládával nyomában. A kocsinak jól előre ígért és most tüstént markába nyomott rénus forintok szemmel láthatóan megtették hatásukat. Mert az a fogat ernyőjét nagy böllyel letakarta, hogy az eső ne járja át, és alatta az ülést igyekezettel kényelmesre igazította. Gergő pedig a padkára támasztékul Sára asszony útipárnáit vetette.

– A lábzsákba lépjen bé, Vitéz uram! – kérlelte a poétát a deák, mikor az nem nagy kedvet mutatott, hogy ennyi vigyázattal kényeztessék őt.

– Elég volt a betegápolásból, Gergőc! – emelte nagy, udvaros szemét a fiúra. – Hadd el! Jó lesz az így is, takarónak.

– Nem lesz jó! – buzgott a fiúból a lelkiismeret. – Megígértem a tekintetes asszonynak.

– Vénasszonyt csináltak belőlem, szavamra! – dohogott Mihály, de azért belépett a lábzsákba és engedte, hogy Gergő jó magosra felhúzogassa a derekán.

– Így ni, most leülhet. Emitt jobbfelől, ahol támaszték van.

– És te? – kérdezte a beteg figyelmesen. Szava átmelegedett – Neked nincs lábzsákod és nincsen támasztékod? Neked így is jó lesz?

Gergő fölnevetett.

– Nekem, Vitéz uram, báránybörtakaróm van, a ládára támaszkodom, tizenhétéves vagyok és bivalyerős!

A kocsi a bakról hátraszólt:

– Tekintetes uram, indulnánk!

– Indítson kend, indítson, ügyet se vessen ránk! Hogyan is hívják kendet?

A kezébe nyomott aranypénz úgy látszik, megoldotta a jóember nyelvét, mert bőbeszédűvel felelt:

– Kun Márton az én nevem, tekintetes uram. Lönyay Menyhárt úr féltelmes gazdája vagyok a kabai határban.

– Kabai határ... – gondolkodik hangosan Mihály és önkéntelenül hozzáfűzi néhány régebbi sorát: – ... az *Alföld gazdag lapálya*... *E kenyér sik óceánja, hol semmi echo nem szól*... Igaz-é? Jó föld. Fekete föld. Búzatermő, zsíros.

De nagyhirtelen abbahagyja a felidézést, mert a kistermetű, széleshátú jobbágyon, ahogy így hátulról szemléli, oly rongyos gúnyát, szétmálló pokrócot, zöld-dé fakult süveget pillant meg, hogy elszégyenül.

A zsíros föld a búzát az uraknak hozza – igazítja ki szavát magában –, a szegényemberé a szolgálat, a rossz ködmön és a lemaradás a földi javakról. Nekem is ez a sorsom. Az ép gúnya énrajtam is csak kölcsönbe kapott holmi. Nekem is szolgálnom kell az urakat, kikelnem érték ágyambul, sípoló mellet, fájdalom-szaggatta tagokkal. Egyet itenek, és ólmos esőben is a távolba kell sietnem, hogy jeles beszédimmal emeljem, díszítsem híroket és nevéket. És szegény ember módijára én is lemaradtam eddig mindenről. A tisztségről, a feleségről, az óhajtott kedvesről, a hírnévről. Mert ennek a világnak én is csak jobbágya vagyok, a csokonyai pergámenlevél mellett is.

– Hol lesz a váltás, Kun uram? – kérdezi a gazdától.

– Derecskén, megkésétt ebédre, déli harangszónak utána – feleli az készségesen. Ettől a tekintetes poétától bizisten kitelik, hogy ott megebédeltesse. Ne kelljen a tarisznyából kenyéren, hagymán, falatnyi szalonnán rágódnia. – Derecskén – mondja biztatóan, és jóíz csurran a szavába – öreglevessel várják a forspontot. Jó forró öreglevessel ilyen kutyaidőben.

– Az jó léssen! – hagyja rá Mihály. – Jó forró öreglevés. Lebbencslevés, igaz? Egy kis sült szalonnát és bort reá! A' mán teszi.

Mondom, ebből ebéd léssen, örvendez magában Márton gazda, és ostora hegyével, de éppen csak a hegyével, megserkenti féltett két lovát.

Mihály nem lát az útból semmit. Kétoldalt eltakarja a kocsira boruló ernyő, elől pedig az országút kigyózik, ott eső von kárpitot szemük elé. Gergőc néha rátekin, nem szólalna-é meg. Nem kíván-é valamit, nem beszélgetne-é unaloműzőn vele vagy a kocsissal. De nem. Miként az eső eltakarja az utat, úgy takarózik Mihály uram is hallgatásba. Az ő gondolata most Váradon jár, papírlap előtte, föléje görnyed, ír, ír, megint csak ír. Lehunyja szemét. És mert elgyötörtén fáradt az előző éjszakától, a kocsi rázására szép lassan elalszik.

IV.

Derecske! A fogat megállt a postaház előtt. Oldalt a postaházban vendégfogadó. Ni, nemcsak ők álltak meg a ház előtt, de három másik, ernyős parasztsze-

kér is. A velükjött nép most cihelődik befelé. Tarkabarka ruhába bújt leánykák és asszonyágok, figuráisan módos ifjak, kopott öregek. Ázva és hidegtől rázkódva igyekeznek ők is az ivóba. Vitéz Mihály felismeri: dehogyis lehet a vándorcsoport más, mint agyrszakadt teátrumi népség. Letelepszene az ivóban a nagyszal körül padokra, ők pedig átkerülnek a belső szobába. Mihálytól jobbra-balra Gergő és Márton gazda, szemben véle, a nyitott ajtón át, tisztán figyelheti a vándorcsoportot. Mihály forralt bort kér, tölt a szomszédainak, majd jót húz belőle, nyomban átjárja a meleg és a jólét érzése. Elfelejt, hogy beteg, hogy rokkant, hogy mi okból kélt útra. A szomorúságot felejt most el, mert könnyűvé teszi a felzálló bor. Szeme megakad egy fiatal lánykán, amint az forró levesét kanalazza.

Megkérdezi a kocsmárosól:

– Ezek az utasok odabenn teátrumi népség?

– A' biz a'! – feleli a kocsmáros. – Hogyan is mondják már, no? olyan deákos a nevük... Erdélyi Magyar Teátrumi Társaság. Ilyenformán. Várad felé igyekeznek ők is. Már néhányszor jártak erre, de nálunk még nem maradtak, itt mindig csak déli pihenőt tartottak.

A vándorszínészek asztalánál a fiatal lány megérzi Mihály tekintetét, és mintha hallaná is érdeklődő szavait. Lesütött szemét fölemeli, tekintete találkozik Mihályéval. Belemélyed. Mihály felissza a fekete szemrápazarolt sugarait. Így lángolt egykor hűtlen Lilla szeme is. Csak az kökény volt. Kökény és játékos, pajzánul vidám. Ez a lányka más. Ez is szép – ő be szép! Tizenhat éves lehet. De ez itt nem hordja a boldog ifjúság gyüretlen volántjait, repdeső pántlikáit, a gazdag lány szivárványos módiját. Ez a lány, szegényke, ázott veréb. Az eső feloldozta sötét szegfűrtjeit, most gyűrtten lógnak gyüretlen arca körül. Átnedvesedett az abroncsszoknyája, vállkendője csatakos, mintha szennyes ruha fedné. És mégis árad belőle a leányvarázs, a megejtő hatalom és erő. Vándorélete mellett sem lehet romlott teremtés – véli Mihály. Tekintete nem kihívó, nem tolaszik, mint azoké, akik ledérek. Inkább azt mondja el, hogy a lány – zsenge kora mellett – sokat szenvedett már, de nem tört meg. Még vár. Remél! Vajon mit? Teátrumi dicsőséget? Gazdagságot? Szerelmet? Őlelő karok között boldog, boldog szerelmet? Ezért néz így – éppen őreá? Az ő himlőhelyes arcára, beesett mellére, kasszálóvékony karjára. Poéta szegénységére? Harminc egy esztendejére – amikor ő, a lány, inkább még gyermek. És e lányka beléfelejtkezik az ő visszalángoló szemébe. Ó, hogy tudná ő ezt a szépséget ölelni, hogy mindent elfelejtessen. Mely szépek és kerekdedek a mozdulatai, miközben a kemencéig elmegy és visszatér. Mely könnyű a lépése, libbenő a járása. Mihály fantáziája színezi tovább: ez a lányka táncol, táncol és énekel virágfüzéres fejjel, szobor-szép vékony testét körülfelhőző ruhában – ott fenn, a teátrumi deszkán. Dalol, mint aki senkitől sem tanulta dalát. Tavaszestén dalol filoméla a közeli bokorban

így. Szerelem bűvölete és elmúlás bánata hangjában.

– Gergőc, bort hozzá! – rendel Mihály rekedten és egy pillanatra lehunyja szemét. Milyen is az ő végzete. Elindul halotthoz és útszéli ivóban találkozik az étellel. Halál helyett, amelyet át kell majd ölelnie, itt ez a tizenhat éves lány, akit be jó volna szeretnie. Az ő ravatalhoz siető útjában el is szédült tőle.

Gergő reánéz, elnyomja vívódását, hogy szabad-é, nem szabad-é Sára asszony intelme ellenére bort hoznia. Túlságosan is érte Vitéz uram ihatnám kedvét, hiszen ő is ránézett a tizenhat éves lányra. Az ő tizenhat éves deákszeme hogy is ne felejtkezett volna rajta. De ő már leparancsolta magáról az ide nem illő csapongást. Nem, nem indult ő sem gondtalan deákkirándulásra, nem keresgél saját dolgában, és nem gondolhat most öröme. Neki itt feladata, kötelessége van: vigyáznia kell Vitéz Mihályra. A betegre kell vigyáznia, úgy, mint szemefényére, nemcsak azért, mert Sára asszony rábizta, de azért is, mert ő, Gergő, tiszta szívéből szereti Mihályt. Nem szabad, hogy baja essék, a világot sem.

– No mi lesz? sűrgeti Mihály és hamiskásan hunyog, mert szinte hallja Gergő gondolatait, mintha az hangosan beszélne. – Nem hallottad, komám, bort kértem!

– Megyek már! – áll fel Gergő, mert eldöntötte magában: a sokról lebeszelné, de még egy keveset hadd igyék. Ne szegje ő itt rögtön kedvét ezzel a tutorodással, hiszen épp elég gond és bánat sújt le rá. Hadd ragyogjon fel a kedve attul a kevés bortul.

Mihály pedig leönt magába egy pohárral a frissen hozott italbul, pipára gyűjt és összeszedeti gondolatait. Most már nem néz át merőn a másik asztalra, bár érzi még minden tagjában, hogy delejes erő sugárzik abból a lányból. Be jó is volna karjába zárnia. Mert veszettül vágyik boldogságra, amióta utolsó lánykájától is elszakadt. Ez a lány nem idegenkednék az ő csókjától... azért sem, mert ahányszor reánéz, az is visszanez őreá – titkon ígérő szemmel. Csak éppen neki nem szabad, nem lehet megállnia. Őneki holnap reggel Váradon kell lennie. Rhédei... Rhédeiné... A kövér asszony, akiről álmodott. Brrr! És a búcsúztató... annak a megírása. Még egy árva sort sem vetett papírra. A búcsúztatónak pedig sikerülnie kell! Vitéz Mihály nevéért és – és a tipográf kontójáért. Lilláért!

Neki már nem ilyen hús-vér lány való, hanem csak a dalban lebegő, a rézmetsző metszetében, meg a tipográf betűiben megörökített szerelem. Már csak ez az ő osztályrésze. Ő, a beteg és aki meghal... holnap, vagy holnapután, de Lilla, az repüljön föl. Föl a mennyboltra!

Nem magának tölt bort, de Márton gazdának és Gergőnek.

– Igyák ki kendek – mondja szokott fanyarságából kikelten, szinte lágyan. – Hamarosan indulunk kell, Váradtul még messze vagyunk.

Nem néz egyikőjükre sem, de magán érzi Gergő hű tekintetét. Ez a fiú már megint megérezte, hogy

mi ment végbe őbenne. Furcsa, valahogy mindig úgy fénylik ez a gyerek, mintha belül kisubickolták volna.

– Koccintsunk! – ajánlja lendülettel, de pohara aljára csak ujjnyi bort töltött. Azt issza ki, beéri vele.

Keresztülhaladnak az ivón, Mihály a teátrumi társaságot elköszönő szóval üdvözlí, és szemét eközben a megkedvelt lánykára függeszti. De az nem viszonozza, dacosan lesüti szemét és ajkába harap. A lány szomszédja, szépszáj legény, reaszól:

– Róza!

Róza... Mint a régi Rozi. A feslő bimbó. Ó, hát még ez is.

Mihály megérti, hogy a lány neheztel őreá. Íme, ő most elmegy, nem fogadta el, amit a lány szeme neki felkínált. De férfiszívének ez a lányneheztelés nem fáj már. Épp ellenkezően, zsongítja.

Mégis úgy kapaszkodik fel fájó tagjaival a kocsi-ra, mint akit minden addiginál jobban nyomorgat betegsége, vagy mint aki egyszeribe elsúlyosodott terhet cipel vállán.

A szerelemről, a kalandról kellett most lemondania. Lehet, sőt valószínű, hogy az utolsóról. Ez fáj csak neki ebben a percben.

V.

Kopog az eső, kopog szüntelenül, verdesi a háznádfedelét és az ablakot. Mihály a kemence előtt ül, a gallyak ropognak az imént rakott tűzben, dörzsöli, nyomkodja hidegtől merev kezét, a bélelt kaputot még nem vetette le.

Az ördögbe is, minek jött el hazulról, az út jobban elcsigázta, mint ahogy hitte volna, és itt még csak jobb szállást sem kapott. A palotában és az úri helyeken, ahol kényelme lehetett volna, csupa urat szállásoltak el. A grófkot és kamarásokat, a generálokat és püspököket, amiként az természetes. Őt idevetették ki partra, egy szegényördög pápista pap sívár otthonába. Meleg ételt, ha enne, fogadóból kell áthozatnia. Tiszta szerencse, hogy azt itt találja a szomszédságban. Maga a pap is eljár ebédre-vacsorára a kispapok refektóriumába. Nincs gazdasszonya, kevés a jövedelme. Ennek küldték a nyakára. Ezt bizony jól kifundálták.

Csak ne volna legalább vörös a haja ennek a papnak, tépelődik Mihály, mert nem szereti a vöröshajú embereket. Az anyja azt tartja: a vöröshajúak nem hoznak szerencsét. Hát erre ugyan nem ád – ő nem babonás. De a hangját sem szereti házigazdájának. Afféle túlvékony, erőtlén hang; inkább cincog, mintsem beszél. Ez türelmetlenné teszi, ha szóba kell állnia vele. Kifakad idegesen: – Hogyan szólal ez meg az Isten házában? Ahhoz hang kell, mint az orgona! De ugyan mi köze neki mindehhez? Mit is bírálgat ő más emberen, a más portáján? Ehhez nincs joga.

– Gergőc! – szól oda a fiúnak, aki tesz-vesz az idegen szobában, hogy kissé otthonosabbá tegye, mintha az efféle rendelkezést Sára asszonytól leste volna el. Kicsomagolta a holmit, szegre, fogásra min-

dent rendben felakasztott, megvetette az ágyat, a hazulról hozott papírt és pennát odakészítette az asztalra, az ablak elé. Még kalamárist is kerített valahonnét a házbul.

– Gergőc! – néz a deákra szeretettel. – Szaladj át a vendégfogadóba, hozz nekünk égett bort és cipót. A borbul nem éppen keveset. Üres a gyomrom, fádom. Fene rossz volt a szekéren.

– Megyek – indul a fiú –, de kigyelmed feküdjék le, hiszen egész éjjel nem aludt!

– Jó, jó, lefekszem – dohogja Mihály –, alszom, ha tudok délig, de te rendelj nekünk odaát ebédet. Hogy majd azért is érte mégy. Futja még a grófné száz forintjából. Amíg futja, futja. Enni kell!

– Ez is vendéglátás! – morogja Gergő, miközben elrohan. – Ez is! Nagymíveltségű, fáintos úrinép ezt a szegény poéta kárára így intézi el!

Zsámolyra ül Mihály a kemenceajtó elé, megpiszkálja a paraszat, s az ellángolt gallyak helyébe megakadja hasábfával a kemencét. Mire a vastagfán is sziszegni kezd a láng, már hozza Gergő tálcán a megkívánt früstököt. A zöldmázás égettbor-kancsó mellett két zöldmázás csupor, mellettük az aranyárga-kérgű, jól megkelt bihari cipő.

– No látod, Gergőc! – derül fel Mihály – egy pilanat és más leszen a mindenség képe. Adsz csak fiam, adsza.

Mindkét csuporba tölt, nagyot húz az égettborbul.

E' mán nékem való! – hámozza le magáról téli burkaít, mert a früstök keringésbe hozta vérét. Egész teste dermedtsége kezd fölengedni. Örül, hogy levetheti most már csizmáját is. Posztópapucsát széke előtt találja, Gergő az imént vetette oka. Régi, rongyos kapujából anyja varrta néki. Jó meleg papucs. Kényelmes, puha.

No mert hát anyja és Gergőc. Ők – a gondviselés. A többi!?

– Idefigyelj, fiam, még egy kis elvégeznivalód akad, mielőtt te is pihennél. Tudom, nem háborogsz érte, fontos, hogy elvégezzük. Levelet diktálok néked, azt elviszed a kamarás úr házába. Megkeresed a secretáriusát. Megérkeztem, itt vagyok, jelentem a méltóságos úrnak, várom rendelkezéseit. De ma, sajnálatomra, személlesen nem tudok megjelenni udvarlására. Ki kell pihenjem az út fáradalmát, hogy a búcsúztatót megírhassam. Holnap reggel azután – jelentjük a levélben – pihenten és a munkához kellő jóerőben tiszteletemet tesztem udvarában, hogy átvegyem parancsait és a ravatalnál is lerójjam kegyeletemet.

Megírják a levelet, Gergő elsiet véle, ő kinyújtódik ágyában, a dunyhát felhúzkodja válláig. Aludni, és utána írni, írni... írni. Mi lenne, ha tegnap lemaradt volna Derecskén. Ha úgy elragadta vón a hangulat, mint egykor, garabonciás korában. Baj lett volna! Az a lány ott az ivóban, az az elázotthajú, édes lány. Róza, Róza! – szólította türelmetlenül az a férfigang. Éretlén hang. Nem tudja, Róza felelt-e reá, azt már nem hallhatta, hiszen az ajtó bezárult mögöttük. És most már sohasem tudhatja meg. Vajon jussa

volt-e annak a legénynek, hogy számonkérje Róza gondolatainak elkalandozását? Jussa volt-e vagy sem?

Eh, nem mindegy? Nem kell véle tovább gondolnia. Nem gondol hát rá, nem, nem. Azután kimondja hangosan:

– Róza! – És kisvártatva még egyszer parancsolóan: – Róza! Majd váratlanul és csendesen: – Lilla! Lilla.

Mind a kettő cseng: ... *szavak, szárnyatok bársonyára szedegessetek violaszagot...*

Kinyúlt egyik karjával a dunyha alól, a zöldmázás kancsó a csupokkal ott áll nem messze kis asztalkán. Hátha akad még egy-két csöpp nektár ott, a kancsó alján. Akad. Valóban csak egy-két csöppnyi, de leiszsa szomjasan. Lehunyja úra szemét, szíve nem zakatol, mint az imént, úgy látszik, elcsendesült. Derengés borul reá, már nem jár vissza emlék. Se Róza, se Lilla, se gondolat, ami bánt. És elviszi szárnyán az álmot.

VI.

Négyen tartózkodnak a szalában, amikor zsinóros fekete mentében megáll tisztelgésre Rhédei kamarás úr előtt. Oldalán Sándorffy doktor, Bihar vármegye fizikusa, Vitéz Mihály barátja és – ha igaz! – jóakarója már régebről. Aznap reggel fogatán ment el érte, hogy elvigye a Rhédei-házba. Velük szemben a karos díványon a méltóságos úr és intimus barátja, Beck Pál kamarás úr. A házigazda int, hogy üljenek le.

Vitéz Mihály csak nézi az eléje került arcokat. Egyik sem tetszik neki. Rhédei méltóságos orcája szikkadt, szája keskeny, orra görbül, mint a karvalycsőr. Beck camerarius uramnak zacskó a szeme alatt, savószínű szemét valósággal meg kell keresni a szemtájék dudorai között. Hej pedig, hej, a szem a lélek tükre; ahol nincsen lélek, elbújik a szem.

Nos, és ez bajnak eléggé baj, mert Sándorffy fizikus uram szerint ez az intimus barát dönti majd el, hogy jó volt-e Vitéz Mihály búcsúztatója, avagy sem. Ezt félig tréfásan jegyezte meg útközben Sándorffy, félig sunyin. Nála az őszinteség nem játszhat nagy szerepet. Mihály szemében Sándorffy uram nem valami bizalomgerjesztő perszóna, hiába kegyeskedik övele. Keresztüllát rajta. Kövér, csupa dagadó haj, mintha nem volna benne csont, nem volna geince. Nincs is, tétélezi fel. De remek példát ad arra, hogyan kell udvarolni nagyuraknak. Nincs az a cifra kedveskedés, az a kecses hajbókolás, ami itt ajkáról el ne hangzanék a camerarius urak felé. Édesded mondókáit pedig teletüzdelt latin szavakkal, hogy így nagyobb impressziót keltsenek. Mihály helyett is most egyszuszra Sándorffy doktor beszél, mintha őt reprezentálná.

De hogyan áll itt ő, a simára csiszoltak között, ő, Vitéz Mihály, az ő egyszerűségében, faragatlanságában, természetes őszinteségével, bizony származása terhével is és szegénységével – mindennel, ami az

urak előtt elgáncsolja. Versben, nótában ő is eldallja a könnyed szökellést, a táncot, a bájta – de így az életben nem tud ő játékos pojáca módjára szökenni, ahhoz már – úgy látszik – más kell az elindulás-kor, mint az ő szülői háza. Mert nem tud ő versenyt parlirozni, hajbókolni, kecseskedni, mintha az ember szavakkal járna minémet a kegyesent leereszkedő urak előtt. Ez az, amihez ő tökéletesen nem ért.

Csak akkor szólal meg végül is, amikor a kamarás urak a búcsúztatóról való koncepcióját tudakolják. Akkor, az igaz, megoldódik benne a szó. Felvontatja a tervezett bölcselkedő költemény hat tételét és ezek betetőzését: a lírai összefogást; magát a felsíró elbúcsúztást.

Úgy esett, hogy akkor az urak hallgattak el. Nekik az ilyesmirel nincs elgondolásuk, a poéta-koncepcióhoz nincs hozzájáruló ajánlatuk. Csak bólogatnak és egymásra néznek. Tetszik nekik a plánum. Ilyenformán ez jó. Az elmélyült gondolatok díszé és sötét csillogása kétségenkívül emeli a főúri gyászszertartás ünnepi voltát. Hozzá csak annyiban szólnak az urak, amennyiben leszögeznek a megemlítő rokonság rangfokozatát. Kit minél fogva kell kiemelni, családi és közéleti alapon ki milyen mértéket érdemel a Rhédei-gyázmepompa kifejlése közben, kit milyen dekórummal jelezzen meg. Így vetik a lényegtelen a lényeghez. Azt, ami nekik fontos.

Mihály beléfarad utasításaikba, de túl kell esnie ezen is. Feszeng a székén. Ő most már mehetne, neki itt nincs több keresnivalója. Most már tud mindent – éppen csak meg kell írnia. Sándorffy megérzi türelmetlenségét, vagy még inkább azt, hogy az urak is voltaképp elbocsátották. Felajánlja, hazaviszi kocsián. Fölkél és meghajtja magát. Még a csúf férfiarok is derűsebbek lesznek az elkészítés percében.

Bezárkózik most szobájába, Gergővel bort hozat, majd elküldi a fiút. Keressen szórakozást, járja be a város nevezetességeit. Vagy, ha riasztaná az eső, üljön a szomszéd szobában a kemence padkjára valamiféle könyvvel. Őt a szobájában most még Gergőc is zavarja.

A kocsikereke kenetlen, száraz az ő torka. Bor kell neki most, bor.

Tisztán csendül fel benne a hamleti töprengés: „Lenni? Nem lenni?” Leírja. A bölcselkedőnek szánt költeményt ezzel kezdi. Hanem ő hozzáadja a hangzás zenéjét: Lenni, vagy nem lenni?

Hamlet lét-nemléten töprengő melankóliája – amióta beteg – rokon az övével. A feldúlt lelkületű dán királyfit Kazinczy magyar szövegén át ismerte meg.

Pennája pihen, gondolatai elszárguldanak. De az írandó költemény sodra még nem ragadta el. Kazinczy Ferenc uram... Akit annyira tisztel és becsül, nemcsak azért a buzdító szellemért és példamutatásért, amellyel nevelni igyekszik a magyar poétákat, de mindenek felett a börtönért, amit elszenvedett Martinovicsékhoz tartozása miatt. A magyar föld és a francia forradalom... Jó hazafiak becsületes reménykedése, a továbbfejlődés honi problémája. Ő milyen

igaz törekvés volt! És mi lett belőle? Sokaknak kivégzése. Kazinczynak hat és fél évi fogság. Spielberg, Kufstein, Munkács. Szörnyűséges várnevek. Amikor először látta viszont Kazinczyt szabadulása után, az a nagysejű ember még dadogott. Kétezerháromszáználcvanhat napot számlált a magános cellában. Ennyi némaság után ki csodálkozhatott, hogy megtöredett a beszéde?

Martinovics, Kazinczy, Rousseau. Egy helyen vannak benne. Összekapcsolta őket.

Jó, jó, de most nem szabad reájuk gondolnia. Előre kell törnie a versben, csak arra fordítania figyelmét. És nem szabad elkalandoznia, mert sohanapján nem készül el!

Balkezével betakarja homlokát, ujjaival átfogja halántékát. Falat öközéje és a külvilág közé!

Lenni vagy nem lenni . . .

Bort még, bort! Dehogyan árt az, használni! A versnek, a versnek biztosan használni. Kód száll fel körülötte. Vagy benne? A fal, amit kívánt.

Megindul a pennája, valósággal gördülésbe jön – serceg a papíron, vágat. Csupa, már elméjében elkészült részlet kívánkozik belőle napvilágra.

Átmelegedett a levegő, a keze, a szíve. Megy, megy az írás. A gondolata, az érzése megindult, minden átömlik a papírra. Ha megtelt egy lap, ledobja a földre. Alig van törülés rajta, alig, alig, pedig milyen fűtől szájakra kell az egészet felbontania. Fainra és erősre. Erősre, mint a zsoldár. Mert erős az szeretet, mint az halál, kemény mint az koporoszó a buzgó szerelem. Az ő versében e kettő birkózik. Az élet szerelme és a halál. Melyik az erősebb?

Láz veri ki testét, verejték homlokát. De most nem érzi. Nincsen teste.

*. . . Csillagok közt hordnak aetheri szárnyain,
De a sír partjára húznak ön lábaim;
Az ég s a föld között függök utójára,
Én angyal meg állat, vagy csak por meg pára . . .
Meghalni úgy, hogy nyoma ne legyen?*

Meghalni – hiszen nem Tréziáról van szó! Öröla magáról, magáról elsősorban. Csak azután mindenki másról.

*. . . Alattam a chaosz bőgő torkolatja . . .
„Elveszel” így ordít s rémülést önt belém,
De kárpítja alól a kék reménységnek
A testvér csillagok mosolyogva égnék . . .*

Fogy a papírja, fogy. Hányadik gyertya égett tövig, nem tudja, kinn dereng a hajnal, kakasok szólnak közelben és távolban.

Az egyik hangja rekedt, mint a rozsdás kulcs, nem fordul a zárban. A másik kitor és hosszan lobog, mint a kúrtzó: Tavasz van! Kúrtzó. Ő nem bánja. Szeme lehunyódik. Álom-ólom. Már az ezredik sor is a papíron.

Elereszi a pennát, ágyáig vánszorog, ruhástul, csizmástul ráveti magát.

VII.

A szűk utca két oldalán sűrűn vonulnak emberek. Ködmönös atyafiak, kendős asszonyságok, tarka katrincák, fekete posztóruhás, iparosféle nép. Váradik és akik távolabbról jöttek. Vonulnak mind a Rhédeiház feketekelmével bevont udvarára, ahol nyitott koporsójában, magasra emelt ravatalon fekszik a nagyasszony.

A tárt-nyitott kapun keresztül betolong a nép az udvarra, egykedvűen nézi a pompát, egykedvűen a halottat. A férfiak lekapták fővegüket, kezükben tartják, ez kijár a legnagyobb úrnak, a halálnak, de csontos arcukon nincs megilletődés. Ma neked, holnap nekem . . .

Tisztelet-kegyelet minden halottnak, de Rhédeiné öméltségét nem ismerték különösebb jóságáért sem házbéli szolgálói, sem jobbágyai. Lehet, hogy jószívvel volt rokonsághoz, véréhez. De mit látott ebből a szegény nép?

– Utat engedjete, utat a méltóságos kamarás úr vendégének! – Igyekszik a kapualjból beljebb egy holdvilágképű, dagadt uraság, és mögötte szoroson lépked a tömegeből kiszorított részen a zörgőcsontú, vékony, esettvállú legény.

– Erre csak, erre, poéta uram barátom, mindjárt helyben vagyunk, itt a lépcső a felsőbb termekbe – biztatja a kövér a mögötte haladót, aki nem is türelmetlen, nem is nézi idegenkedéssel a báméskodásra idegyült városi és falusi népet, a névtelen arcokat. Inkább rokon érzéssel tekint reájuk. Nagy kék szemének tüze elmélyül a gondolatra, amely felbukkant benne: én, a magános, csak tihozzátok tartozom, feleim, nem azokhoz ott, akik elhívtak. Ennekem azok talpig idegenek!

A gyászoló férj a nagyszálában állva várakozik a vendégekre, akik udvarlására eljönnek. Ahol nagy a gazdagság, ott nagy a részvét. Rhédei öméltsége előtt reggeltől napestig vonulnak azok, akik elszírázásában vele tartanak. Négylovas hintón jönnek, vagy csak kétlovason, de nagy parádéval szállnak ki, sok segítségével a ház előtt és – mint az etikett kívánja – rövid ideig mulatnak csak a háziúr környezetében, a nagy szálában.

Zsinóros feketeposztó díszruhájában, gallérjáig érő, természetes hullámmzású selymes-barna hajával, megáll a nagyúr előtt Vitéz Mihály is. Nyaka kálvinista merevségének nehezeére esik a főhajítás, de azért igyekezett meghajlik. A főúr kezét fog vele, merőn néz arcába.

– Ma még sápadtabb kegyelmed, mint két nappal ezelőtt – kegyeskedik észrevenni Vitéz Mihály teljes kimerültségét. – Beteg találna lenni? Pedig úgy látom, igen jó orvoshíve környékezi.

– Környékezem is! – buzgólkodik Mihály oldalán Sándorffy. – Annál is inkább, mert udvarunk sirató poétájának illik jókarban lennie!

Mihály oldalvást tekint reá, arcbőre mintha még zöldesbbé válna. No, ezt se mondhattad volna utálatosabban! – gondolja, de ajkára csak köhögés tolu.

Száraz, különös, sípoló köhögés, amelyet nagy erőfeszítéssel elfojt keszkenőjébe.

– Nincs semmi különösebb bajom, camerarius uram –, mondja mikor végre meg tud szólalni. – Köszönöm méltóságod érdeklődését. Semmi különösebb! – legyint. – Csak a megszokott.

– Hát akkor igyekezzék kelmed, hogy ma a püspök úr ebédjén megjelenhessen!

– Köszönöm, de arról elmaradok. Az estvéli temetésen jóerőben kell lennem. Mély tiszteletem a méltóságos úrnak! – hajolt ismét meg, és a továbbudvarló Sándorffy hátrahagyásával eltávozik.

Megint megeredt az eső. A temetés nyílt udvaron zuhogó esőben folyik. Díszes gyászba öltözött főúri családok töltik meg az emeleti szalákat. Az ablakok az udvarra tárt-nyitottak, fekete drapéria von körük keretét. Fekete keretben állnak... feketében az egyházi és világi méltóságok, a tetővel védett udvari erkélyre pedig a szertartás kezdetén kilépett a gyászos férj és köréje csoportosult a nagyúri rokonság.

Valamennyi terem kandelláberének gyertyái égnek, fényük a nyitott ablakokon át kivetődik az udvarra, de az udvar falán is köröskörül világítanak nagylángú lámpások, a fáklák.

Ott a gyászpompa fénygyűrűjében tömeg szorong, középen a magasraemelt ravatal és mellette szószék, honnét a szertartás sorrendjében az orátorok majd szólanak.

A ravatal feje felől, a zenesobából, a tárt-nyitott ablakokon át orgona zúg fel és onnan hangzik a láthatatlan kórus.

Vitéz Mihály, sorára várakozón, az udvarban áll, a papok csoportja mellett. Az orgonazúgás meghajtja az ő fejét is. Lehunyja szemét, szomjasan issza a nagy zenét. Ez, ez talán éppen csak néki szól.

... Mint a szép hives patakra
A szarvas kívánczik...

zeng a zsoldár. Ő, Mihály, tudja, így zeng Szenczi szerint. De az ő füle a versbeformált zsoldár mögött Károli Gáspár szavait hallgatja. Azok hatalmasabbak. És ma az kell néki.

„Miképpen kívánczik az szarvas az folyó vizekre, acképpen kívánczik az én lelkem te hozzád Isten!” Azután eszébe jut a huszonharmadik zsoldár is. „Gyönyörűséges és füves helyeken legeltet engemet... Meg ha szinte az halálnak árnyékának völgyében járok is, nem félec az gonosztól, mert te énevelem vagy: Az te veszszöd és az te botod vigasztalnc engemet.”

Felnéz a halott viasszá vált arcára. Zsoldár, ó zsoldár. A debreceni Hatvan-temetőben neki is majd zeng. Az ő temetésére ember nem gyűlik sok. Jó léssen az úgy is. Úgy léssen jobb. Csak az anyja és néhány deák. De ott lesz a zsoldár szava és zenéje. A zsoldár szava is zene. És milyen ősi! Szabad-e itt, az ő búcsúztató versének, a zsoldár teljessége után megszólalnia? Nem lesz-e könnyű, mint a buborék, élethez és halálhoz méltatlan?

Elhangzanak az énekek és imák, elhangzik két véget nem érő emlékbeszéd. Most következik ő. Fölmege a szószékre, vértelen arcával, dült vonásaival, hátravetett mentéje alatt vékony fekete dolmányában, amely kirajzolja sovány tagjait. Az eső csak esik, a cseppek végiggördülnek arcán, eláztatják haját, az jegesen fogja körül égő homlokát, fejét. Nem érzi. Belékezdett versébe, rekedt hangja megtelt zengéssel és erővel, úgy, mint régente, belső tűz ragadja magát. Nem látja, mert nem néz körül, van-e, nincs-e olyan hallgatója, aki az ő beesetmellű, csapottvállú, no meg el is ázott alakja látásán és búcsúztatója bölcselkedésén fintorog vagy nevet. Éppenséggel ott, ahol ő fölemelkedni akar a porbul. Az olcsó gúny ebben a kényes társaságban eleinte itt is, ott is kiül az arcokra. De egykettőre lemarad. És nem késik soká a diadal. Győz a verse. Győz a hevület, mellyel versét elszavalja, mintha csak szárnyak repitnék. Maga elé tartott papírlapjai eláznak, a betű tentája kis pocskékba gyűlik, ő amúgy is betéve tudja az egészet.

... Vigyáz a természet – zeng Mihály szava a fejek felett –

S nincsen forgásában hézag és enyészet;

Pontos forgásának örök karikája

Egynek elmúltával másikat táplálja.

Ki voltam magam is, míg meg nem születtem,

Míg fűből s állatból e testet nem vettem?

Aludtam mélyen a semmiség ölében

A magam-nem-tudás csendes éjjelében;

Míg a természetből, mint egy annak megholt

Részecskéje, akkor ki nem feslettem volt;

Így fogok bomlani újonnan beléje...

Természethite szárnyal a gyász felett, és ereszkedik már alá főúri hallgatósága gyülekezetére. Merészség volt, hogy ennyit kockáztatott.

Így pereg tovább búcsúztatója hat hosszú tételben, és íme: közönségét megragadta, lebilincselte, Rhédeit magát áthatotta. Elérkezik az utolsó tételhez, a felismerések, kétségek, hitkek és tépelődések megszólaltatása után a csak – érzéssel teli – zenébe szökent lírához. Megszólal ajkáról a halott:

... Zárt koporsómnak fedelén belül is

Érez a szívem szeretett nevedre,

S e setétségnek hideg éjjelében

Rhédei látlak.

... Itt fogadd még el, hol az áltatások

Nem lakozhatnak s ahol a világi

Tettetésnek nincs helye, itt fogadd el

Teézia szívét...

Mintha szél kelne végesvégig az udvaron, úgy ömlik el a zokogás. Mihály szívverésére szívek felelnek. Rhédei fenn az erkélyen rázkódva sír.

Az ütközet sorsa eldőlt, megnyerte a csatát. Nem könnyű fegyverrel harcolt, a legnehezebbel.

Mindegy. Most már ő mehet – egyenesen haza, a szállására.

Kinn az utcán, a ház sarkán utoléri valaki. Össze-
rezen a hangra, mintha álomból ébredne. Nem szí-
vesen ébred fel. Hanem a csatlakozó nem az, aki za-
varja. Gergő deák iramlott utána.

– Vitéz uram!

– No, mit akarsz fiam?

– Vitézésed uraam.

Ránéz. A fiú ajka reszket, az arca csupa könny.

– Milyen voolt! – suttogja és kaputja szélével tör-
li le szemét.

Mihály arcán mosoly ferdül át.

– Jól van, ne pityeregj.

Gergő fejével inti, hogy nem. Hiszen nem azért lo-
pakodott utána, hogy Vitéz Mihály lássa, milyen meg-
hatott.

– Miért siet elhagyni a házat Vitéz uram? – kérde-
zi. Most léssen csak egyedül érdemes az ottmaradás.
Most jön még csak a halotti tor. A nagy lakoma. A
hétországra szóló. A konyhán láttam, mit süttetek-
főztek. És a pincében láttam a hordó borokat. Kin-
cset érő óborokat.

Mihály a fejét rázza.

– Nem kell! – mondja hangtalanul. – Vizes a ha-
jam a süveg alatt. A fejem fáj. Haza! Gyorsan!

Gergő aggódással néz reá.

– Igaz is! erről megfejtkeztem. Meg tetszett ázni.
Az a vékony posztó ruha. És hajadonfőtt. Otthon tüs-
tént rakok tüzet.

– Tüzet és ágyat kívánok és még valamit. Csendet.

Hozzáteszi:

– Téged pedig egykettőre visszaküldelek.

Gergő csodálkozik:

– Engem?

– Téged hát! Megkeresed a vendégek között Sán-
dorffy doktor urat. Hogy én hazamentem, mondod,
mert ágyba kívánkoztam. De a vacsorához, kéretem,
juttasson be téged én helyettem. Úgy értem, nem az
urak asztalához, de a személtetőhöz. Lesz ott szolgál-
is, tudós is, deák is. Gondolom, én is csak ott ültem
volna, egyik lakáj mellett. Mit gondolsz, így szokott
ez lenni a nagyuraknál!

Gergő összeszorítja fogát, nem felel. Hangos kopo-
gással esik a hideg áprilisi eső.

VII.

Felnéz, mert ihatnék. Forog vele a szoba. Lehuny-
ja szemét, hogy ne lássa a körforgást. Szédül, ő be
szédül. Az ágy reng vele, rázkódik, lebeg hullámokon.
Csónak. Felemelné fejét a párnáról, nem lehet. Álom-
ból öntötték. Mondana valamit. Gergőcöt itt látta a
közében. De a szó elolvad szájában. Sirokkó. Keze-
lába – az meg jégdarab. Jég, jég.

Valaki megfogta kezét.

Anyja? Nem, nem lehet. Nem hallja: „Misikém! . . .
Tejet?” Nem iszom tejet! Csak rugdossa, csak rug-
dossa, valami a mellyét rugdossa bévülről.

– A mellyem csontboltját.

Névet.

– A mellyem csontboltját. A halál.

Valaki sír. Ő nevet.

– Sarkával rugdossa.

Arca vonásai rángatóznak.

– Sicc! – kiáltja izgultan, és karját védekezőn föl-
emeli. – Ki engedte be? – kérdezi ijedten.

– Kit, Vitéz uram? – hallja valahonnét.

– A macskát, a vörös macskát. Ide akar ülni, a
mellyemre. Mondtam már, nem szeretem. Vörös macs-
ka, vörös ló . . . vörös ember . . . egy se jó. Megmond-
tam. Látod-é? Itt a baj.

Valaki azt mondja: – Nincs itt semmi baj, édes
Vitéz uram.

– De igen, baj, szerencsétlenség! – ismétli maka-
csul, azután elfárad. Ring, ring a csónakon, elviszi a
hullám. Elaludt.

Soká aludt? Mit tudja! Hangokat hall az ágya
mellett. Felnyitja szemét, megnyílik a kárpit. Két fe-
jet lát. Föléje hajlanak. Gergőc meg Sándorffy.

Kinyitja száját, beszélne. Nem jön a hang. De
mégis. Suttogás, nyöszörgés.

– Meghalok? – kérdezi.

Látja, tisztán látja. Sándorffy legyint.

– Ugyan, ugyan, miféle beszéd ez? Hogy halna
meg? Láza van. Meghült, az esőben megfázott, ha-
jandonfőt állt. De hamarosan talpraáll kelmed.

– Akkor jó – morzsolódik a szó alig hallhatóan szá-
jában, és ismét alámerül a maga-felejtkezés sötétjé-
be. Nem tudni semmiről, ez a megkönnyülés. Viszi a
hullám, viszi . . . ismeretlen partok felé.

A hosszantartó esőzés elállt, kisütött a nap. Ápri-
lisi reggel, ha még hideg is, de a napfényben nagy-
hirtelen megduzzadtak a rügyek. A madarak zsvaj-
gása hangos lett. Az alig bolyhosodó ágakról vad
csivitelés hangzik. Siet a tavasz, siet, mert késedelve
van.

– Gergőc! – nyíl ki a csonttá aszalódott kéz a ta-
karó alól. – Merre vagy, Gergőc? Tejet ihatnám.

– Hozom már! hozom! édes jó Vitéz uram, drága
jó kis gazdám, csakhogy tejet kér! – ujjong a deák.
– Rohanok és jövök!

Mintha Sára asszony volna itt az ő képében, úgy
póckolja fel gondosan mögötte a párnát. Át is fogja
a vállát. Egész arcával rámosolyog. – Itt a jó meleg
tej! – buzgólkodik. – Igyék, csak igyék sokat! Két
napja nem ivott, nem evett!

Mihály leissza mohón, megkérdezi:

– Van-e még?

– Van hát, Vitéz uram, hozok én ebben a minu-
tumban.

Mintha a beteg csak most csodálkoznék rá Gergőc
iménti szavára.

– Két napja, mondod?

– Két napja hát, Vitéz uram.

Mihály megingatja fejét.

– Azt hittem, sokkal több.

A pitvarban lépések hallatszanak, az ajtón kopog-
tatnak.

– Adjon Isten! – lép Sándorffy a szobába. – No, hála Istennek, früstökölünk!

– Úgy bizony, tekintetes uram, mégpedig nem én diktáltam rá, Vitéz uram önszántából kérte a tejet – cseng reményteljesen a deák megvidámult hangja. – És az első csupor után kért még egy másodikat!

Sándorffy figyelmesen szemléli a beteget, föléje hajlik, füle a beteg mellkasán, hallgatja mellye zörejeit, számlálja pulzusa verését. Igen, a láz alábbszállt, a hidegrázás megszűnt, a tüdő szabadabb lett, s a fel-felfakadó köhögés már nem oly szaggató. Csodák is történnek. Elvégre Vitéz Mihály még csak harmincegy éves.

– Jobban vagyunk! jobban! – állapítja meg mosolyogva. – Rhédei méltóságos úr igen örül majd a jóhírek!

Mihály felfigyel bágyadtságából:

– A kamarás úr tud a nyavalyámról?

– Már hogyan tudna kegyelmed állapotáról. Tegnap ebéd közben is megemlékeztek róla az urak. Még asztalnál kötötte felkemre a kamarás úr, hogy állítsam talpra kegyelmedet, mert ha . . .

Sándorffy elneveti magát. De inkább csak kuncog, és benne a szándék, hogy amit mond, tréfának hasson.

– Mert ha itt találna meghalni kegyelmed Váradon, akkor az ő tisztje volna az eltemettetés.

Mihály nem nevet. Merőn néz maga elé. Hallgat. Sándorffy pedig folytatja, ahogyan szokta, cinikus magasságból.

– Bizony, hagta helybe ott az asztalnál kanonok úr gróf Haller önagysága is, ha elszírató poétánk itt haláloznék el Váradon, nekünk kellene mondanunk fellette a búcsúztatót!

– Így tréfálództak az urak az asztalnál? Vajon csirkecomb ettek akkor, avagy rántott halat? – böki oda Mihály keményen.

– Miért kérdezi ezt kegyelmed? – ütközik meg a vastagbőrű.

– No mert szálkára gondolok, avagy vékonycsontra. Hogy a nagy tréfálódzásban netán torkukra ment volna.

Most kezd csak Sándorffyban derengeni, hogy túllojt a célon. Megfenyegeti ujjával a beteget:

– Ugyan, ugyan, Vitéz uram, csak nem nyeli épp kegyelmed keresztbe? Mert hiszen tréfa volt az egész, elhiheti, az érdeklődő urak tréfálkozása! Ne nézzen reám ilyen komoran. Beteghez nem illik. No, szépen derüljön fel.

Mihály is érzi, kár volt keserűségét megmutatnia. Visszadöfködni. Meg kellett volna őriznie nyugalmát, és bölcsnek lennie. Csak úgy mutathatta volna meg magasságát az alacsonyakkal szemben. Vajon nem ismeri-e rég az urak szívtelenségét, a szerencsefiak csak-magukkal-törődését, a dözslők szűkmarkúságát? Ó, ismeri, régen ismeri. Kár volt feljajdulnia. Mosolyogni rajtuk, mosolyogni! De most, hogy beteg, nincs kellő ereje. Nincs ereje, hogy fölemelje magát magasra, önönmagáig.

Sándorffy csak azt látja, hogy Mihály összeráncolt homloka kisimult. Ezzel is megelégszik. A beteget talpra kell állítania a nagyúr szolgálatában. Ez az ő feladata. De más egyéb? Ugyan!

– Az időm lejárt – búcsúzkodik. – Isten áldja meg, Vitéz uram, megyek egyenest a méltóságos úrhoz, megnyugtatom. Kegyelmedhez pedig újra elnézek holnap.

– Menjen csak kegyelmed, doktor uram és barátom, siessen a kamarás úrhoz és . . .

Elmosolyodik. Kár, hogy a mosoly megaszalódott arcát most inkább torzítja. Kirajzolja a barátákat és orcája gödrét. Tisztára fintor.

– És nyugtassa meg öméltóságát: azon leszek, hogy temetésem ne az ő kontóját terhelje. Vagyok ilyen hű szolgálja a méltóságos nagyfényű grófnak. No, Isten áldja, Sándorffy uram.

Miként megígérte, másnap is beállított hozzá az orvos. Megállapította: a javulás haladt. Most megjött a bátorsága, hogy elárulja a lábadozónak; nyavalyája, bizony, az előbbi napokon kétségbeejtő volt. Tüdőgyulladás esett át, oly súlyosan, hogy felgyógyulása igen kétségesnek látszott. De a krízist túlélte. Megfordult a betegsége, most már várható, hogy napról-napra erősödik.

Mi tagadás, Mihálynak jólesik az orvos biztatása. Megbizsergeti a remény: szabad még, lehet még továbbélnie. Tovább élnie – Lillát bevárnia. Most már igyekszik, hogy emlékezetében lepellet borítsa le Sándorffy előző napi durvaságát. Mert minek is nevezze azt a kíméletlenséget, amellyel nagyurak cinikus tréfálkozását elmondotta néki? De ha bántotta is őt önérzetében és érzékenységében, nem feledkezhet meg arról, mégis csak orvosául szegődött, és ő volt az egyetlen ember ebben az idegen városban Gergőc gyereken kívül, aki átlépte küszöbét. Ő küzdött a lázával, ő rendelte az orvosszereket, ő diktálta a deák-fiúnak ápolása parancsait.

Most is elrendeli:

– Nosza keljen ki már kegyelmed abbul az ágyból. Okosabb, ha nem fekszik, de ül karosszékekben. Könnyebb a mellyének.

Arany gyógyulás! – jár az új vers, a hálavers a lábadozó fejében. Amint erőre kap, majd leírja:

*Arany gyógyulás! Te a nagy
És bölcs teremtő tehetségnek
Halandó leánya! te vagy,
Te illetéd rózsás ujjoddal
Mellyemnek rokkant boltjait
S elindítád pillantásoddal
Az élet dobbanásait . . .*

Nem kétséges, Sándorffynak köszönheti gyógyulását. Ő járt naponkint halálos ágyához itt, Váradon, a nagy ismeretlenségben, ahol oly magánosan és in-ségesen feküdt a szegény pápista papnál, mint akár valamellik szánakozó misszionáriusnál a Dalaj-Láma városában. A nagyúr, aki őt ideszólította, még biztató üzenetet sem küldött. Senki a Rhédei-palotából

el nem jött hozzá. Senkisé tudakolta: van-e pénze, nincs-e. Hogy a fáradalmaért járó fizetéséről, megérdemelt és illő jutalmáról ne is beszéljen.

De helyzetét most végig se meri gondolni. Túlságosan felizgatná. Vissza is vetné betegségébe. Talán-talán – még elrendeződik. Későn, de mégis. Sándorffyra gondol. Talán majd ő közzéti. Talán. Magában megvan ugyan róla a véleménye. Embernek csak hitvány, de orvosnak jó.

Sándorffy pedig – ha jól érti – most fel is használja az alkalmat és baráti-meleg szavakkal kér tőle valamit. Búcsúztatóversének impurumát. Minek az néki, kérdi Mihály. Hogy azt letisztáztassa, mondja ő. Legyen annyi bizalommal iránta! Nem kér ő semmi viszonzást Mihálytól a gyógykezelésért, csak az impurumot, mint bizalma jelét. Néki büszkesége volna, mondja Sándorffy, hogy azt a szép és értékes verset elvihesse purizáló deákjának. A lemásolt kézirattal pedig ő szolgálhassa Mihályt.

Különös, különös dolog. Nem tetszik Mihálynak.

Takarókba bugyoláltan ül karosszékeiben, lábán papucs, nyaka körül kendő. Udvaros nagy szemét le nem veszi Sándorffyról. Annak nem esik jól a poéta kitaró nézése, feszeng ültében, elfordítja arcát.

Vitéz láthatóan még mindig habozik. Gergő a sarokban a padkáról úgy tekint rá, mihá idehozta volna Sára asszony nézését. Ellenkezés van abban, gyanakvás, de főként szeretet Mihály iránt.

Ne bízza kegyelmed ezt a drága kincsét, ezt az egyetlen jussát senkire! – mondja Gergő gyerek tekintete.

Hiába, Mihály mégsem tud elzárkózni ott, ahol magát adósnak érzi. Nem gazdag ember ő, nem hatalmas úr, hogy hálátlan legyen. Ő erre képtelen.

– Jól van hát, vigye kegyelmed az impurumot, de amikor lepurizálta az úr íródeákja, a revíziót én végzem el! Ezt kikötöm magamnak. Nem tűrök benne hibát, hogy csak elferdült értelmet lásson benne más!

– Természetes dolog, a revíziót kegyelmed végzi el rajta, Vitéz uram, amint a deákom elkészült vele – kapja el gyors mozdulattal az orvos a feléje nyújtott kéziratot, és kövér arca még jobban kigömbölyödik, miközben elsüllyeszti kaputja zsebében.

Mihály rászól a távozni akaróra:

– Várjon még, doktor uram. Valamit akarnék ám én is! Süt a nap, megenyhült az idő. Szeretnék kívánszorogni az utcára.

– Szó sincs róla! – kiált rá Sándorffy. – Nem tehet még ki a lábát! Itthon kell maradnia, amíg meg nem erősödik.

Mihály makacsodik:

– De gondolja meg, Sándorffy uram, nekem el kell már mennem a Rhédei-palotába. Fontos ez az utam. Jó, nem mennék gyalog, elmegyek kocsin.

– Se kocsin, se gyalog! Megtiltom! Vissza akar esni a halálos nyavalyába?! – csattan fel indulatosan Sándorffy. – Még egyszer ki nem húzom a halál torkából! Pedig ha elmegy, vége mindennek. Megértette kegyelmed?

– Mihály lehorgasztja fejét.

– Megértettem – mondja sötéten. – Tehetetlen vagyok. Betegnek és rabnak jöttem el Váradra. Urak szolgálójának.

Sándorffy mintha nem hallaná a szót. Az ajtót úgy csapja be, hogy az nagyot csattan utána.

IX.

Ide-oda vonszolja magát Mihály a szobában. Fáradt, még gyöngé, de nyugvása nincs.

– Az a komisz Sándorffy – panaszolja Gergőnek –, hogy rámripakodott tegnap! Mily csúnyán fenyegetett. Elállja utamat, mert csak egyet nem akar, hogy beszéljek a kamarás úrral.

Gergő arca gondterhes.

– Bocsásson meg, Vitéz uram, ha őszintén szólok orvosáru. Nekem ez az ember sehogya sem tetszik!

– Ugy-e, ugy-e, hogy gyanús mindenestül – fakad ki Vitéz annyi erővel, amennyi gyengeségétől kitellik. – Valamit forgat az agyában. Azért nem enged el Rhédeihez, hogy az ne rendezze velem tartozását. Azért, hogy ne legyen kegyes velem. Ne fogadjon pártfogásába. Érdemeket akar szerezni azzal, hogy engem, mint terhet, levesz a nyákáru. Hogy a jutalmat az én szolgáltatásomért ő kapja.

– Ilyen félnék kell lennie – hagyja helyben Gergő. – Csak éppen azt nem értem, a kamarás úr miért nem küldi el saját akaratjából, amivel kegyelmednek tartozik. Hol marad mindebből a nagyrúhoz méltó protekció? A poézis pártolása? A jutalom a nagy szolgálatért? A dotáció a mindent felülmúló búcsúztatásért?

Gergő felindulása nyugtatóan hat Mihályra. Leccsendesül. Karosszékehez csoszog, két karjára támaszkodva lassan beléereszkedik.

– Várj egy kicsit – mondja békésebben. – Nézzük meg jól a dolgot. Te azért csodálkozol úgy fiam, mert még fiatal vagy. Nyergesmester apád jóvoltából a kollégiumban élsz, nem volt soha dolgod nagyurakkal. De én, látod, akinek nincs föld a talpa alatt, hanem az ágon ülök, mint a madár, nekem már sok dolgom-bajom volt velük.

Megcsóválja fejét, de harag már nincs szemében.

– Hát látod-e – kérdezi egykedvűen – mire vittem? Sokra!

Karszéke párnájába jobban megbúvik. Maga elé néz. Legyint.

– Hát ez se baj, Gergő, az se baj, hogy ezt a búcsúztatót hiába írtam meg és hiába betegedtem belé. Én csak amondó vagyok, holnapnál tovább nem maradok Váradon. Holnap vasárnap, hétfőn nagyvásár lesz Debrecenben. Nekem nagyvásárkor otthon kell lennem. Sok mindenkivel kell találkoznom, aki ilyenkor odajön. Most rögtön elmész a kamarás úr sekretáriusához. Én küldtelek, mondd, és kéretem, adasson holnapra nekem fogatot, hogy visszatérhessek Debrecenbe. Mondd meg, hogy itt egy nappal sem maradhatok tovább. Ha nem ad kocsit, elindu-

lok gyalog, még ha fel is fordulok útközben. Az ő lelke rajta!

Észre sem vették beszédjük hevületében, hogy Sándorffy doktor már egy ideje ott áll a küszöbön. A nyitott pitvaron át bejött, hangtalanul nyitott ajtót. Nem restelkedik, hogy hallgatódzott. Amikor megpillantják, mégis úgy teszen, mint aki abban a minutumban érkezett.

– Adjon Isten! – mondja tettetett kedélyesen. – Micsoda hangokat hallottam én a pitvarban? Csak nem útra készülnek fel kegyelmedék?

– De bizony útra! – feleli komolyan Mihály. – Nem mondhat nekem az úr olyat, amivel rábírhatsz, hogy holnap reggelnél tovább ittmaradjak. Ebben a fertelmes városban, fertelmes helyzetben. A fogat kérdését Gergőc most nyomban elintézi a kamarás úr secretáriusánál. Indulj, fiam!

Sándorffy meghökken. Látja, hogy Mihály elszánta magát, dülőre viszi a dolgot. Dühös, hogy a védtelen ember kiskiklik keze közül. Látott már ilyet az ember? Milyen erőszakosság tör ki ebből az elesett emberből. Igyekezettel, de nyugodtan mondja:

– No, no, nem kell azért mindjárt a kamarás úrhoz szaladni! Ebadta, ilyen kicsinyes dolgokkal öméltóságát terhelni! A kamarás úrnak három hintaja van ugyan – de a lovait, híres szépségű lovait nagyon félti ám! Azokat nem fogatja bé csak úgy, vendégnek!

– Vendég! – kiáltja Mihály. – Fene a vendége! Engem sürgősen elhivatott a méltóságos úr, kötelessége, hogy haza is vitessen.

– Kötelessége? – húzza meg a szót gúnyosan Sándorffy, de a helytelenül választott hangot tüstént abahagyja. Minek jobban feldöhöcsíteni ezt a kijátszott embert. Hiszen neki van abban igaza, mégis csak haza kell jutnia.

– Ide hallgasson, Vitéz uram – szól a hangja békitően. Ha már így eltökélte, hogy holnap hazamegy, pedig megreszkérozza a nyavalyába való visszaesést! De ha már így elszánta magát, én hazaviszem. Inkább én viszem haza kegyelmedet a vármegye hintáján, minthogy molesztálja a méltóságos urat. Majd kifundálok én magamnak fontos hivatalos utat Debrecenbe a kegyelmed kedvéért. Ha ugyan jó kegyelmednek a vármegye féderes, puhaüléses hintaja és az én szerény társaságom.

– Nem bánom én, ha az ördög szekere is – fakad ki Mihályból sokféle elkeseredése. – Csak ebből az átkozott városból pusztuljak!

X.

Süt a tavaszi nap, reggel van, szél fújdogál. Vitéz Mihály a nyitott hintón jól bebugyolálta magát. Ráér, hogy nézelődjék, mert hogy nem beszélgetnek. Minek ide szó? Ők ketten az orvossal úgysem szívtelik egymást, ezek után. Nem vesztek éppen össze, no nem, hiszen most mégis csak ő viszi haza. De mindkettőjüknek úgy esik jól, hogy hallgatnak. Gergőc meg

fenn a bakon. Örül a fiú, hogy nem kell látnia a doktor képét.

Be szép, amit köröskörül lát most Mihály: kizöldült a határ. Még itt-ott zsengezőld, amott a lucerna pedig halványkék. A bevetett táblákon a búza kikelt. De legjobban a gyümölcsfák sietnek. Lám, a lankákon és dombhátakon, ahol erősen éri a nap, a mandula és a korai cseresznye már nagyünneplőbe öltözött. Milyen rangosak, habosak, búbosak, fodrosak. Ők az igazi húsvéti menyasszonyok. És ők megtartják, amit ígérnek.

Telnek az órák. Mihálynak sok minden megfordul eszében. Keserves a gondolata erről a csalódásteli útvjáról, a Lilla reménytelenségéről, a reászakadt betegségről, a nagyúr alávalóságáról, Erdődyné nagyszony semmibe olvadt segélypénzéről és az őt tartóztató anyja százszoros igazáról. De ő visszaparancsolja a fájo eszméletet. Örül, hogy hazamegy. A saját nádfedél. A könnyei, a könnyei! Megtalálja őket. És kinn, a kiskertjében, felnövekszik a tavasz.

Nagy sajnálatára, úgy délfelé, Sándorffy uram mégis csak megszólal. Berekedt a hosszas hallgatástól, köhögéssel tisztogatja torkát, csak azután mondja a váratlant:

– No, Vitéz uram – szól epe nélküli hangon, csak úgy nagy ártatlanul, a gyermek kíváncsiszkodásával – megmondaná, hány arany lapul meg a zsebben?

Mi ez? fordítja Mihály Sándorffyra tekintetét. Gúny? Könyökig kotor a zsebben, hogy meggyőződjék arról, amit mégsem tud egészen bizonyosan. De Sándorffy kenetteljes arcán nem igazodik el. No hát ő is gyanútlanul felel:

– Arany az én zsebemben? Lássá csak, doktor uram!

Kifordítja zsebeit, az egyikből két bankójegy bukkan elő.

– Láthatja kegyelmed, ezzel megyek haza Váradra. Erdődyné öméltósága két rénus forintjával. A grófné száz forintjából ennyi maradt a zsebemben. A pénzt a Lilla-ra adta, de ráment a forspontra, a váradi kosztolásra és a patikára. Ezért is kellett sürgenem, hogy vigyenek haza. Kifogyott a lélegzetem.

Nyugodtan mondta, fölényesen. Ennek nagyon örül. Csak lássa az a másik: milyenek is ők. De Sándorffy holdvilágképére csodálkozás ül ki:

– Hogy aranya ne legyen zsebében kegyelmednek? A Rhédei-búcsúztató jutalom-aranyai? Mikor a méltóságos úr a temetés többi szereplőit aranyokkal dúsan megjutalmazta?

Hát ez megint miféle hitványság? Fordul meg a kés Mihály szívében. Másnak arannyal fizetett, neki pedig semmit.

– Én csak azt tudom, hogy ez a váradi utam minden pénzemből kifosztott – fordítja el Mihály tekintetét Sándorffyról. Az szeretőné még tovább játszani szerepét, de locsogása lepereg Mihály hallgatásáról. Mintha kővé vált volna, úgy ül mellette.

Csak az agyában jár keserű vádja. Hogy a nagyúr őt magához parancsolta, felhasználta talentumát, Sándorffy útján kicsalta kéziratát. Lehet, hogy ez nem

is Rhédei szándéka volt, csak a hű grófi szolga buzgólkodott. Beteggé tette, elsatnyult mellyét még jobban elnyomorította, hagyta, hogy kétségek között pénztelenül vergődjék egy koldus szegény papi portán. Jussából kismimizte. Játszott vele, mint a rongybabával, és eldobta, mikor a lelkét már kicsavarta.

Hogy ő, Mihály, dühös-e? Csak nincs még ereje, hogy föléje kerüljön a dolgoknak. Elmondhatatlanul szomorú. Mert e percben minden fáj. A seb még tyúzes. Ég.

Ha jártányi ereje volna, kivetné magát a hintóból. A galád ember fogatából. Lefeküdne a földre, a pusztára földre, az volna jó, az út árkan túl, a barázdák között. Otfeküdne és ottmaradna. Éppen csak nincs jártányi ereje, hogy fölemelkedjék. Testi ereje nincsen.

XI.

Nehéz könyv ez a Kant. Immanuel Kant bölcseleti könyve. Nem az elméjének, dehogya is, az világosan lát a filozófia sűrűjében. Megszokta. De a kezének nehéz. Ágyban, ha fekéüdne, nem tudná tartani. Le kell ülnie véle az asztalhoz és ha kinn ólmos-borús az idő, gyertyát kell mellette gyújtania.

Ma nem. A homokóra pergett több mint féléven át, és újra hó fekszik magasan a ház előtt, bevilágít az ablakon. Milyen szépségesen fehérek a faágak odakinn, vastag hóbunda rajtok, csillog ragyog a világ. Mennországi kép.

Nagy, lomha hópelyhek himbálódzva szállnak alá. Lassú kavargásuk mintha elsodorná őt is. Mert hát itt a januárvég. A farsang, a farsang! A vidámság, a tánc, a mámor másoknak. Önéki a vég. Tudja ő jól meghal a közeli napok egyikén, már a februáriust sem éri meg. Anyja családja tudta ilyenformán mindig, sorsa fordulóján, hogy a csontember mikor kopogtat be. Tudták ők valamennyien, hiány nélkül, órára. Ő is tudja. Egy-két napja van még hátra. Azután pontot kell tennie minden után.

Hogy nagyon ellenkezik-e ő a halállal? Már nem. Tavaly ilyenkor még örömet élt volna soká, hogy megérje a jónapokat, a szegényember végre valahára beköszöntő szüretjét. Így történt az is, hogy a tavasszal még szárnyak röpitették Váradra, amikor elindult, hogy Rhédeinét búcsúztassa. Akkor még benne volt a küzdésben, még nem adta fel a harcot, még akkor remélt és várakozott. Ki akarta víni gyöngye erejével a tipográfánál heverő *Lilla*-t és a többi dalokat. Akarta! Akarta! Még mindig hevernek. Ha fel is támadnak egy napon – ő már nem éri meg.

Most már csak summázza, ami a tavasz óta érte. A kilenc hónap, amely váradi útja óta letelt – kegyes volt hozzá. Annyi csalódást, bántást, megtaposást hozott, hogy elérte: ő már nem kedveli a földi életet. Majd kárpótolja őt az a másforma élet – amikor dalával felszökken az égre. A magyar égre. Mint a fényküllő. Onnét fog lesugározni. Ezt is tudja előre. Nincs olyan hatalom, amely poétasorsát el tudná taposni. Úgy, ahogy a hatalmasok őt magát eltapos-

sák. Ő igazat merített magából. Tanult is hozzá, meg azután írt sokat. Mint a földműves, úgy ápolta földjét. Szántott és vetett és minden kikelt. Szárbaszökönt. Egy napon neki is lesz aratása. Csak ez a fontos, semmi más. Az ember áldott munkáján keresztül az örök élet. A többi – a többi fabatkát nem ér.

Egyenesen tréfás dolog, hogy e pár hónap alatt mennyi mindenben kellett csalódnia. Itt volt első sorban maga Rhédei. Két hónapon át még csak eszébe se jutott a nagyúrnak ő, Vitéz Mihály, az elsirató. Azalatt bőségesen csúfolták őt a kinullázásért Debrecenben és másutt az országban. Hogy az ő búcsúztatója mit sem ért a gyászos férjnek. Két hónap elteltével azután mégis csak elküldött neki – furfangos kerülő úton, hogy őt még látnia se kelljen – pontosan annyi pénzt, amennyibe néki a váradi útja került. Száz rénus forintot. Megtérítette néki nagyszony Erdődyné pénzét. Szép tőle! Örvend az emlékeknek, hogy ezt a „jutalmat” milyen önérzetes levélben ismerte el. A búcsúztatót viszont, az ő tudta és hozzájárulása nélkül, kinyomattatta Rhédei. Azt az impurumot szedette ki a váradi tipográfánál, amelyet tőle Sándorffy kicsalt. Kikötése ellenére a revíziót sem csinálhatta meg – ennél fogva a verse sok-sok ferdítéssel, kihagyással, zagyvasággal jelent meg. Amikor meglátta, belébetegedett. Elmondhatatlanul bántotta, és szegyenlette. Azután elmúlt ez is, ahogyan minden csoda éppen csak hét napig tart.

A Dorottya-vigéposz, az ugyan napvilágot látott tavaly júniusban, a váradi eset után – első és egyetlen kinyomtatott könyve! De nem volt köszönet benne. Az volt a nagy hiba, hogy csupán finomkodó urak kezébe került. Finomkodó nemes urak – akik a magyar poézis élén állnak. Egy vénlány pedig – nemeskisasszony – goromba levelet írt neki érte. Annál a harvotagnál bizonyára fején találta a szöveget. Annyi bizonyos, ma már nem tudná megírni a Dorottya-t. Hová, hová lett az a vad pajzánsága, garabonciás mókakedve, amely a vaskos farsangi vigéposzát perdítette meg. Ma más ember arca néz vissza reá a tükörről.

De éppen ezért: Ma már ennek a sikertelensége se bántja. De akkor ki kellett azt tombolnia magából. Azután ment tovább, a maga útján. És ma már nem is ír. Csak olvas. A „bölcesség kötelén” fel tudott kapaszkodni, és el tudott érni – önmagáig. Erre kellett és kell neki Kant ma is.

– Misikém, – szólal meg anyja a tűzhely felől – tedd félre azt a könyvet, egy kis tyúklevest viszek neked lelkem, éppen most készült el!

– Hozza csak, édesanyám, hozza lelkem – feleli türelmesen, bár nem kívánja a levest. De csak hadd ápolja az öregasszony hite szerint, úgysem ápolhatja már sokáig őt. Ez a türelem anyja iránt is csak nemrégiben állt őbenne helyre, amióta nem ingerlékeny, mert kisimult a lelke.

Kanalazza a levest, ez is fásasztja, nem is érzi az ízét – túlságosan elgondolkozik. Az jutott eszébe – hiába, csak visszajár benne olykor a töprengés – miért volt vele oly szűkmarkú a kamarás, hogy még

a kórát sem térítette meg annyi ideig? Azért, mert a simaszájuk, amilyen Sándorffy is, befeketítették előtte, kipellengézték őt, hogy faragatlan különc – amiként ők mondják: Sonderling, csodabogár – aki még azt sem tartotta érdemesnek, hogy a kegyúr udvarlására elmenjen. Hát nem tudta Rhédei, hogy ebben távozása előtt éppen Sándorffy akadályozta meg? Tudta, vagy nem tudta – a tartozását azért mégis rögtön meg kellett volna küldenie! Milyen hányaveti egy ilyen nagyúr! Mit tudja, mit bánja: mi fáj a szegénynek.

Túl van a levesen, félretolja a tányért, de anyja újabb megrakott tányérral jő.

– Egy kis főtt tyúkot hozok, Misikém. Edd meg, édesfiam lelkem, ezt a kis combot, mellye husát.

Könyörgő arccal néz a jó öregasszonyra. Hogy vigyáz rá szegény, hogyan etetné! A lelkét teszi ki érte mindenik órában.

– Ennék én, édesanyám, megenném a kend főztjét, mert igen jóízű. Csak a gyomrom nem kívánja, nem kívánja sehogysem –, tölje el a tányért. De látja Sára asszony kétségbeesett arcát és ezért biztaton hozzáfűzi:

– Majd később megeszem, ígérem. Úgy vacsorát ajt. De lehet, hogy még előbb.

Pipára szeretne gyújtani. Meg se kísérli, tudja, hogy fulladozik füstjétől. Kialudt pipáját veszi csak megszokásból szájába és mint kutya a lerágott csontot, egy ideig harapdálja.

Szerette volna látni – száll vissza gondolata: vajon mit szolt a nagyúr, amikor az ő köszönőlevelét megkapta. „Én rejtek-magánosságomban magamnak és a tudományoknak élő, kicsiny, de szabad emberke megmondani bátorkodom, hogy nagyságodnak egy személyes vagy tisztje által írásban vagy élőszóval érántam kijelentett kegyes reflexióját száz forintnál többrebecsültem volna...” És azután: „El kellett tehát (szándékom és akaratom ellen) utoljára fogadni azon 100 rénusforintot, de csak úgy, melynek pénzbeli folyamatján kívül egyéb semmi becse nincsen. Adójának sem szavai, sem kézvonásai nem adták meg annak azt a válort...”

Kiveszi pipáját szájából, elmosolyodik. Örül, hogy volt ennyi bátorsága. És ezenfelül még sok mást is megírt neki a leveleiben (Sándorffy nem volt jelen, hogy akadályozza), ami rámutat kettejük különböző karakterére. Ami tisztára érezteti, hogy a poéta a nemesebb matéria, a magasabb virtus, a különb humanitás. Így leckéztette meg kellő formában a nagyurat, aki őt végképp beteggé tette, és sietteti a halálát. A szégyen, a harag, a felháborodás a váradi alantas elbánás felett... az irtózás tőle: ez gázolt beléje még sokkal mélyebben, mint a temetésen szerzett tüdőgyulladás. Ez, bizony, így igaz!

Csak az a jó, hogy már nem bánja az elbukását. Elbukott? Nem ő! Rhédei bukott el! Az utókor majd megtudja, mi az igazság, mert nem merülnek feledésbe, amik vele történtek. A jövődj majd eldönti azt is, ki milyen szerepet töltött be.

– Édesanyám – szólítja halk hangon az öregasszonyt.

Az ott terem a karosszéke mellett. Ki hinné, hogy annak fáradt tagjai ilyen sietségre képesek.

– Mit kívánsz, lelkem fiam?

– Igazgassa meg, édes, a párnámat, hogy előbbre ülhessek. Olvasni szeretnék.

A megnyomkodott párnáról nem kell előrehajolnia. Olyan gyöngye, de így jó, hogy a hátát alátámasztoták.

És olvassa, be nem tellőn, az igaz bölcslet, Kantot.

XII.

A szoba túlsó sarkában meggyújtották a gyertyát. Nem vette észre. Aludt. Minduntalan elalszik, jólesőn pihen. Nem győzi erővel, hogy ébren legyen.

Sűrű már a januári koraszürkület, valaki belépett hozzájuk. Ki lehet? Nem fordíthatja meg fejét. Suttognak anyjával, mégis felismeri az elfojtott hangot.

– Gergőc fiam – szólítja erőtllenül a kedves vendéget. – Jer ide, édes fiam!

Gergőc odapenderül, a gyertyát anyja viszi utána az asztalra. A deák repesve nézi őt, áradó szeretettel, palástolt aggodalommal, arcára kényszerített mosollyal.

Ezek mind tudják, hogy én a végét járom. Csak azt nem tudják, hogy ezt én is tudom. Se baj. Jól van ez így.

– Te Gergőc – mondja a fiúnak, aki leült szokott helyére, az asztal mellé a padkára, egészen közel őhozza –, emlékszel még te arra a lányra?

A fiú rácsodálkozik.

– Melyik lányra, Vitéz uram?

– Ó, te gyerek – évődik vele a beteg. – Így emlékszik egy mai legény arra a nagyon szépre, ott Derecskén, a teatromi társaság naivájára.

– Arra az ázothajúra... igen, hogyne emlékeznék, édes Vitéz uram. Csak azon csodálkozom, miről jutott az a lány éppen ma kegyelmed eszébe?

Mit feleljen erre Mihály? Azt, hogy azért merült fel benne annak a virágzó húsvéti fának, kis tovatűnő Oféliának a képe, mert ezzel is búcsúzik az élettől?

Nem felel a fiú kérdésére, inkább csak mondja:

– Róának hívták. A rózsáról nevezték el, a nektárillettúról.

Keze tapogatózva keresi a fiú kezét.

– Tedd kezedet a kezemre – mondja. – Nagyon hideg, melegítsed. De... mondani akarok még valamit... csak halkabban. Fáraszt.

Égészen halkán beszéljen kegyelmed – hajlik közelébe Gergőc feje. – Én hallok jól.

– Az a lány – vallja Mihály – azon az órán úgy lekötötte figyelmemet, hogy észbe se vettem, pedig ott tartózkodott ám Derecskén abban az órában Kazinczy uram is, mint konskriptor, amiről tudásom volt, és Obernyik János rektor barátomat is tudhattam volna házában. Izenhettünk volna értük, hogy pihenünk az ivóban. Eljöttek volna. De az én eszemről kimo-

sott mindent a hullám. Elöntött. Milyen jó, hogy nem okozott áradást. Mi haszna lett volna? Az a földhöz ragadt vándorcigány lyány... és én, a másik földhöz ragadt. Beteg. Volt-nincs Garabonciás Mihály. Nem fontos, hogy legyen. Maradnak csak az örök dolgok... a *Lilla*, az *Ódák*, az *Anakreoni dalok*. És talán minden, amit írtam. Ha elfekszenek is a tipográfánál, Gergőc, egy napon megélednek és megmutatják eliziumi arcukat. Nem hiszed?

– De hiszem! – vallja tetőtől talpig hittel Gergő. – Én hiszem Vitéz uram! Tudom! És amit írt kegyelmed, igen, az mind Elizium!

A beteg elfáradt melle zihál, alig kap levegőt, csak néz, néz Gergő arcába. Sára asszony a szoba túlsó sarkából megszólal:

– Ne fáraszd magad a beszéddel, Misikém. Szentgyörgyi doktor lelkemre kötötte, minél kevesebbet szólj! Pihenj!

– Pihenni, édes jó anyám? Megfogadom, hogy pihenek, mindjárt, mindjárt pihenek. Csak még egy-két szavam van a dolgaimban. Hadd igazítsam el. Szükségét érzem. Gergőc, ide figyelj. Tudod, hogy elküldöttem illő tisztelettel Kazinczy uramnak a *Dorothy*-t. Emlékszel-é, mikor?

– Hogyne emlékeznék, Vitéz uram – feleli gyorsan a deák. Júniusban küldötte el kegyelmed postakocsi-val, nem sokkal azután, hogy Váradrul haza kerül-tünk.

– Tudod-e, Gergőc fiam, úgy köszönte meg, hogy nem volt abban köszönet. Az egészségemet azóta sem tudakolja.

– Ne fárassza magát, édes Vitéz uram. Szóra sem érdemes – öleli át vállán a fiú.

De a beteg erőfeszítést teszi:

– Én borbély és felcser fia, szabómester unoká-

ja... Ő, előkelő nemes úr... Grófkisasszonyt vett el... éppen tavaly...

Tréfálódzás villan át még arcán.

– Engem semmibe vesz, pedig én mindétig nagy szeretettel voltam iránta... Igaza van... Rajtam nem segít... Vagyok, aki vagyok... Nem kell engem tekintetbe vennie... Hogy én ezt a bért keveselném? Ki mondja?!... Már nem mérek ilyen földi mértékkel... Már nem.

Lenéz az asztalon fekvő könyvre. Megpihen rajt' a szeme.

– Látod-é?... Kis dolgok nem számítanak... Csak az, ami itt marad utánunk. Ami megmarad.

Feje félrekonyul. Szeme lezáródik. Elaludt. Lélegzetét nehezen, kihagyással szedi. Mint akinek elfogyott a tüdeje.

Gergőc nagy óvatossággal felkél az asztal mellől. Lábujjhegyen sompolyog Sára asszonyhoz. Arcát az öregasszony nagy kendőjébe rejti.

Ott állnak, együtt. Ők ketten, akik most maradnak árván.

Történt az Úr 1805. esztendejében, januárus 28-án.

*

Adyhoz a poéta elődök közül Csokonai állt a legközelebb. Ezt nemcsak Vitéz Mihály ébresztése érez-teti, de még jobban a *Hunn új legenda*. Ez hozzánk vágja a letiport nagy művész királyi gőgjét:

Eb ura fakó, Ugocsa non coronat.

*A tolakodó Gráciát ellöktem,
Én nem bűvészek, de mindennek jöttem,
A Minden kellett s megillet a Semmisem.*

DÉNES ZSÓFIA

ZSÓFIA DÉNES: DIE LETZTE REISE DES MIHÁLY CSOKONAI VITÉZ

Die legendenumwobene Person des Dichters Mihály Csokonai Vitéz (1773–1805) bewegt seit zwei Jahrhunderten die Phantasie von Literaturhistorikern und Schriftstellern. Je nach Epoche wurde jedoch sein Image mit jeweils anderen Zügen belebt. Über einen längeren Zeitraum hinweg hielt sich das Bild des trinksüchtigen, immer bestgelaunten Poeten hartnäckig. Die Grundlagen dafür lieferte Sándor Petőfi, der in einem seiner Gedichte dem Dichtervorfahren ein Denkmal setzen wollte. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts zog Csokonai- damals insbesondere durch den Dichter Endre Ady –, der unverständene, in seiner Heimat in die innere Emigration gezwungene Dichter, die Aufmerksamkeit auf sich. Das Schicksal des im 18. Jahrhundert gelebten Dichters übte auf diese Weise eine doppelte Wirkung auf Zsófia Dénes aus, die über etliche Jahre mit Ady freundschaftlich verbunden war; neben der Person Csokonais, die einst tatsächlich lebte, war aber auch das Csokonai- Bild von Ady von prägnantem Einfluss auf die Autorin, deren Schrift als Resultat dieser doppelten Einflussnahme anzusehen ist. Sie unternimmt darin den Versuch, den Lebensweg von Csokonai bis zu dessen letzter Station mit den Mitteln des novellistischen Essays nachvollzuziehen. Die Abschnitte und Ereignisse im Leben des Dichters (Abbruch des Studiums, Wanderjahre, Arbeitslosigkeit, ständige Geldnot, enttäuschte Liebe, Arbeit als Lehrergehilfe

und Gelegenheitsdichter usw.) waren der Literaturgeschichte auch schon früher bekannt. Die einzelnen Stadien seiner Laufbahn baute auch Zsófia Dénes in ihr Werk ein, jedoch in der Absicht, anhand dieser einen in seiner Gesamtheit tragischen Lebensweg aufzuzeigen. Es handelt sich durchaus nicht darum, dass sie versucht hätte, aus dem historischen Abstand von zwei Jahrhunderten Erklärungen für Sachverhalte längst vergangener Zeiten zu finden. Viel eher wollte sie, im Besitz einer ihr eigenen schriftstellerischen Sensibilität, das Schicksal von Csokonai nachvollziehen und quasi selbst zu durchleben. Der Csokonai von Zsófia Dénes ist ein Poet, der zwar vom Wunsch, erfolgreich zu werden und sich einen Namen zu machen, beseelt, der jedoch gleichzeitig auch bereit war, zur Kenntnis zu nehmen, dass ihm all das nicht vergönnt war; der sich unaufhörlich weiterbildete, um am „Tau der Weisheit“ zu sich selbst emporzufinden. Am ausführlichsten spricht das Werk über den kranken Dichter, der Zeit und Gelegenheit hatte, Rückschau auf sein Leben und seine eigene Kunst zu halten. Sein sehnlichster Wunsch, zumindest im 20. oder aber im 21. Jahrhundert endlich verstanden und anerkannt zu werden, wird mit dem Buch von Zsófia Dénes, die mit ihrem Werk einen nicht zu unterschätzenden Beitrag zur Verwirklichung dieser Sehnsucht leistet, erfüllt.

ЖОФИЯ ДЕНЕШ: ПОСЛЕДНИЙ ПУТЬ ЧОКОНАИ

Необыкновенная личность Михая Чоконאי-Витеза уже два столетия привлекает внимание писателей и литературоведов. Меняющиеся по эпохам представления о характере поэта становятся его портретом. Долгое время доминирующим о нем — чему помогли и стихи Шандора Петефи — было представление как о пьянице, гуляке и бесшабашном поэте. В начале же нынешнего века на Чоконאי начали смотреть как на непонятого, являющегося изгоем у себя на родине поэта. Именно таким он выглядел в глазах Эндре Ади. В представлении Жофии Денеш о судьбе Михая Витеза также находит отражение эта двойственность: помимо традиционного взгляда на поэта еще и его образ, созданный Э. Ади. Результатом подобного двойственного воздействия стала эта работа, в которой средствами новеллистического эссе делается попытка проследить жизненный путь поэта XVIII века вплоть до его кончины. Но истории литературы давно известны трагические моменты в жизни поэта (неоконченное образование,

бродяжничество, поиски работы, безденежье, обманутая любовь, работа помощником учителя, занятия поэзией от случая к случаю). Обо всем этом говорится и в работе Жофии Денеш, но с той конечной целью чтобы увязать в целое трагедию поэта. Речь идет не о том, что автор спустя два века стремится дать объяснение далеким событиям, но скорее прочувствовать, пережить судьбу Михая Витеза. Ж. Денеш создает облик того поэта, кого интересовал успех, жажда самопроявления, который для этого сделал многое, но смирился с тем, что цели достичь ему не удалось. В ее глазах Чоконאי тот, кто много занимался собственным образованием, чтобы постичь самого себя с „вершины мудрости“. Больше всего Ж. Денеш пишет о большом поэте, у которого есть время и возможности произвести оценку своей жизни и искусства. Поэтому особенно живо звучит его желание быть, наконец, понятым хотя бы в XX или XXI. веке. Этому способствует и работа Жофии Денеш.

ZSÓFIA DÉNES: LA LASTA VOJO DE CSOKONAI

La unika personeco de Mihály Csokonai Vitéz jam du jarcentojn longe okupas la literaturhistoriistojn kaj la verkistojn. Ĉiuepoke malsamaj trajtoj de lia portreto estis vivoplene montritaj. Dum longa tempo efikis tiu trajto, kiun rivelis la poemo de Sándor Petöfi pri la drinkanta, diboçanta kaj gajega poeto. Sed komence de nia jarcento altiris la atenton la ne komprenita poeto „ekzilita” en la propra patrujo. Specife vekis la interesigon de Endre Ady. La sorto de Mihály Vitéz efikis tiel duoble forte al Zsófia Dénes: krom la propra realo ankaŭ per la bildo briligita far Ady. Tiu ĉi nuna verko estas rezulto longe maturigita de tiuj influoj. Ŝi strebas per la rimedoj de la noveleska eseo sekvi ĝis la lasta stacio la vivojon de la poeto en la XVIII-a jarcento. Por la literaturhistorio jam ĝis nun estis konate, kiajn periodojn havis lia tragedio (ĉeso de la studado, migrado, serĉado de laborebloj,

senmoneco, trompita amo, vicprofesorado, porokaza versado). Zsófia Dénes aplikis ĉion ĉi en sia studo, sed kun la fina intenco, ke ili ĉiuj aperu por ni kiel partoj de tragika sorto. Temas ne pri tio, ke ŝi intencas trovi klarigojn pri la aferoj nun, post ducent jaroj, sed ŝi per sia verkista sentemo trasentante revivas la sorton de Mihály Vitéz. Ŝi prezentas la poeton, kiun obsedis sopiro al la sukceso kaj rekono, kaj por tio li faris multe, tamen li akceptis ankaŭ, ke li nesukcesis akiri ĉion ĉi. Li multe klerigis sin por povi grimpi supren al sia propra memo sur la „ŝnurego de saĝo”. Ŝi skribas plej multe pri la malsana poeto, kiu havas tempon kaj eblon por trarigardi kaj pritaksi sian vivon kaj orton. Tial ricevas apartan akcenton tiu lia deziro, ke en la XX-a aŭ en la XXI-a jarcento li estu finfine komprenita. Tion helpas la verko de Zsófia Dénes.